Schwandke, Georg
De Aristophanis
Nubibus prioribus

DISSERTATIONES

PHILOLOGICAE HALENSES

VOL. XIV. PARS II.

Schwandke

HALIS SAXONUM

MAX NIEMEYER

MDCCCLXXXXVIII.

Aus dem Verlag von MAX NIEMEYER in Halle.

Dissertationes philologicae Halenses cum praefatione Henrici Keilii. Vol. I—XIV. pars I. 1873—1898. 8. ℳ 108,20

—— Vol. I. 1873. ℳ 6,00

Inhalt: Kleemann, M., Reliquiarum dialecti Creticae pars I. Glossae Creticae cum commentariolo de universa Creticae dialecti indole. — Gutsche, G., Quaestiones de Homerico hymno in Cererem. — Walther, E., de Taciti studiis rhetoricis. — Friedel, W. O., de Sophistarum studiis Homericis. — Schink, E., de interiectionum epiphonematumque vi atque usu apud Aristophanem. — Kohlmann, R., de verbi Graeci temporibus. — Zacher, K., de prioris nominum compositorum Graecorum partis formatione.

—— Vol. II. 1876. ℳ 5,00

Inhalt: Weingärtner, Ad., de Horatio Lucretii imitatore. — Votsch, G., Quaestiones de infinitivi usu Plautino. — Schmidt, J., de Herodotea quae fertur vita Homeri. — Doberentz, Aem., de scholiis in Thucydidem. — Matthias, E., de scholiis in Juvenalem.

—— Vol. III. 1878. ℳ 7,00

Inhalt: Zacher, K., De nominibus graecis in *αιος, αια, αιον*. — Neidhardt, Aem., De Euripide poetarum maxime tragico.

—— Vol. IV. 1880. ℳ 9,00

Inhalt: Hendess, R., Oracula graeca quae apud scriptores graecos romanosque exstant, collegit paucasque observationes selectas praemisit. — Huebner, B., de temporum qua Aeschylus utitur praesentis praecipue et aoriste varietate. — Voelcker, F., de Graecorum fabularum auctoribus. — Lange, E., Quid cum de ingenio et litteris tum de poetis Graecorum Cicero senserit. — Segebade, J., Observationes grammaticae et criticae in Petronium. — Hollaender, L., de militum coloniis ab Augusto in Italia deductis. — Karbe, H., de Centurionibus Romanorum.

—— Vol. V. 1883. ℳ 8,00

Inhalt: Schmidt, J., De Seviris Augustalibus. — Baege, M., de Ptolomaeo Ascalonita. — Jungblut, H., Quaestionum de Paroemiographis pars prior: De Zenobia. — Koob, H., De mutis quae vocantur personis in Graecorum tragoediis. — Zimmermann, R., Quibus auctoribus Strabo in libro tertio geographicorum conscribendo usus sit, quaeritur

—— Vol. VI. pars prior. 1885. ℳ 6,00

Inhalt: Roos, C., De Theodoreto Clementis et Eusebii compilatore. Accedit epimetrum de Platonis codicibus. — Karbaum, H., De auctoritate ac fide grammaticorum latinorum in constituenda lectione Ciceronis orationum in Verrem. — Schulze, E. Th., De Q. Aurelii Symmachi vocabulorum formationibus ad sermonem vulgarem pertinentibus.

—— —— pars secunda. 1886. ℳ 4,00

Inhalt: Hauschild, O., De sermonis proprietatibus, quae in Philippicis Ciceronis orationibus inveniuntur. — Voigt, Th., De Atrei et Thyestae fabula.

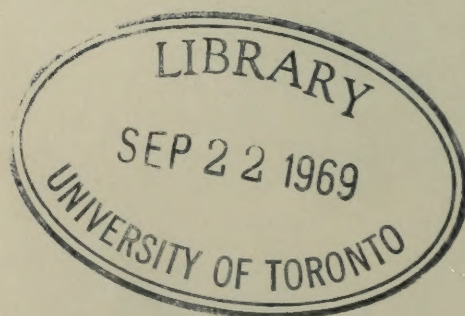
—— Vol. VII. 1886. ℳ 10,00

Inhalt: Graetzel, P., De pactionum inter graecas civitates factarum ad bellum pacemque pertinentium appellationibus formulis ratione. — Brinck, A., Inscriptiones graecae ad choregiam pertinentes. — Roellig, E., De codicibus Strabonianis, qui libros I—IX continent.

GEORGIUS SCHWANDKE:

DE ARISTOPHANIS NUBIBUS PRIORIBUS.

LIBRARY
SEP 22 1969
UNIVERSITY OF TORONTO

De Aristophanis Nubibus prioribus hoc saeculo multi multa scripserunt et disputaverunt et illud certe inter omnes fere constat hanc, quam nos legimus, fabulam non eandem esse, quam archonte Isarcho Dionysiis anni 423 a. Chr. n. Athenis datam esse accepimus, sed, quoniam fabula ceciderat, a poëta postea mutatam ac retractatam neque retractationem usque ad finem perductam. Sed de singulis mutationibus magna varietas est sententiarum. Deinde, ut in omnibus difficilioribus quaestionibus, ita in hac quoque tam difficili de Aristophanis Nubibus quaestione a superioribus, quamvis diligenter materiam pertractavissent, nonnulla neglecta, alia aliter decernenda esse mihi videbantur; imprimis nemo adhuc, quomodo totum argumentum atque actio in priore fabula se habuisset quaeque in hanc partem ex ea, quae nobis tradita est, fabula erui possent, continenter contexteque disserere conatus erat. Itaque equidem a C. Roberto, viro doctissimo atque de me optime merito, adductus summaque benignitate adiutus hac re suscepta materiam denuo tractare et conari mihi proposui, si quid novi in hanc partem ad ea, quae a superioribus maxima diligentia elaborata erant, addere possem.

I. Sexta hypothesis et Fragmenta.

Sexta[1]) hypothesis.

Verba sextae hypotheseos sunt haec: *Τοῦτο ταὐτόν ἐστι τῷ προτέρῳ. διεσκεύασται δὲ ἐπὶ μέρους, ἅς ἂν δὴ ἀναδιδάξαι μὲν αὐτὸ τοῦ ποιητοῦ προθυμηθέντος, οὐκέτι δὲ τοῦτο δι᾽ ἥν ποτε αἰτίαν ποιήσαντος. καθόλου μὲν οὖν*

[1]) Sextam hyp. a quinta primus discrevit J. Bekker.

σχεδὸν παρὰ πᾶν μέρος γεγενημένη(1) *διόρθωσις· τὰ μὲν γὰρ περιῄρηται, τὰ δὲ παραπέπλεκται, καὶ*(2) *ἐν τῇ τάξει καὶ ἐν τῇ τῶν προσώπων διαλλαγῇ μετεσχημάτισται· ἃ*(3) *δὲ ὁλοσχεροῦς τῆς διασκευῆς τετύχηκεν, τοιαῦτα[ὄντα]· αὐτίκα μάλα*(4) *ἡ παράβασις τοῦ χοροῦ ἤμειπται καὶ ὅπου ὁ δίκαιος λόγος πρὸς τὸν ἄδικον λαλεῖ καὶ ⟨τὸ⟩*(5) *τελευταῖον, ὅπου καίεται ἡ διατριβὴ Σωκράτους.*

Adnotationes criticae.

Cf. Buecheler, Über Aristophanes' Wolken — Neue Jahrbücher für Philol. u. Päd., 1861, pag. 685, Anm. 2).

(1) Buecheler addit: *ἡ*, non recte, nam *διόρθωσις* antea nondum commemorata est.

Post *γεγενημένη* Ritter supplet: *εὑρίσκεται*, quod supplere facillimum, sed supplementum non ita veri simile est. Quid auctor hypotheseos scripserit, cognosci iam non potest.

(2) Fritzsche addidit: *τὰ δέ* ante *καί*; quod si acceperimus, *καί — καί* intellegendum nobis est: et — et, sowohl — als auch, ut haec duo mutandi genera, quae describuntur verbis: *ἐν τῇ τάξει μετεσχημάτισται* et *ἐν τῇ τῶν προσώπων διαλλαγῇ μετεσχημάτισται*, semper coniuncta inveniantur; sed id omnino non necesse est.

(3) Venetus praebet: *ἃ δὲ ὁλοσχερῆς τῆς διασκευῆς τοιαῦτα ὄντα τετύχηκεν*, Aldina *ὁλοσχερῆ*.

Emendare conati sunt viri docti et scripserunt:

Dindorf-Bergk-Meineke: *τὰ δὲ ὁλοσχεροῦς τῆς διασκευῆς [τοιαῦτα ὄντα] τετύχηκεν.*

Fritzsche: *ἃ δὲ ὁλοσχερῶς διεσκεύασται, τοιαῦτα ὄντα τετύχηκεν.*

Köchly: *ἃ δὲ ὁλοσχεροῦς τῆς διασκευῆς τετύχηκεν, τοιαῦτα ὄντα τυγχάνει.*

Buecheler: *ἃ δὲ ὁλοσχερῆ τῆς διασκευῆς τετύχηκε, τοιαῦτα ὄντα ⟨εὑρίσκεται⟩.*

aut sine lacuna:

a) *τὰ δὲ ὁλοσχερῶς τῆς διασκευῆς τετυχηκότα τοιαῦτα [ὄντα].*

b) *ἃ δὲ ὁλοσχερῆ τῆς διασκευῆς τετύχηκε, τοιαῦτα [ὄντα].*

Equidem, cum nihil melius proponere possim, virorum doctorum coniecturis percensis facillimam et lenissimam mutationem invenio Buecheleri tertiam, nisi quod pro ὁλοσχερῆ ὁλοσχεροῦς scribere malim: ἃ δὲ ὁλοσχεροῦς τῆς διασκευῆς τετύχηκε, τοιαῦτα, ita ut verbum εἶναι (ἐστίν) post τοιαῦτα neglectum inveniamus (cf. Kühner, II, 1, § 354). Librarius, qui sententiae structuram non intellegeret et verbum τυγχάνειν cum participio coniunctum videre consuesset, τετύχηκεν ad τοιαῦτα referebat, quare ὄντα addidit et verborum consecutionem mutavit.

ὁλοσχεροῦς cum Köchlyo aliisque scripsi, quae forma, ad τῆς διασκευῆς relata, ad sensum mihi magis accommodata videtur quam nominativus ὁλοσχερῆ, ad ἃ referendus; is qui hanc hypothesin scripsit, dicit retractationem absolutam esse talium partium ...

τοιαῦτα dicit, non ταῦτα, quod non omnes partes omnino retractatas, sed nonnulla exempla (αὐτίκα) allaturus est.

(4) αὐτίκα μάλα, quod Venetus praebet, cum Buechelero tenui, αὐτίκα hoc additamento confirmatur, „so z. B. gleich“, cf. Dem. 25, 29: αὐτίκα [δὴ] μάλα. Apud Lucianum saepius invenitur.

(5) ⟨τὸ⟩ τελευταῖον Buecheler scripsit, recte mea quidem sententia; manifestum enim est hypotheseos auctorem tertio loco afferre exitum fabulae, „den Schluss“, quod est τὸ τελευταῖον.

Interpretatio.

Quod ad interpretationem attinet, bene de sexta hypothesi egerunt: Kock in Nub. edit. quartae praefat. pag. 27 sqq. et Teuffel-Kähler in Nub. edit. sec. praefat. pag. 29 sqq. (excurs. I). Quae Heidhues in sua de Aristophanis Nubium commentatione (Beilage zum Programm des Kgl. Friedrich-Wilhelm-Gymnas. zu Köln, pag. 42 sqq.) de hypothesi disseruit, parvi pretii sunt.

Incipit hypothesis a verbis: τοῦτο ταὐτόν ἐστι τῷ προτέρῳ, i. e. hoc (scil. δρᾶμα) idem est atque prius, quod Kock explicat: „die Hypothesis behauptet, die zweiten Wolken stimmen im ganzen mit den ersten — nach Inhalt und Zweck — überein“, et similiter Teuffel-Kähler: „das vorliegende Stück (Nub. II) ist im wesentlichen identisch mit dem früheren (Nub. I)“. Hoc rectum est; sed fortasse aliquanto longius procedere possumus.

Nempe si tales hypotheses tragicorum et comicorum Graecorum editionibus a grammaticis Alexandrinis, imprimis ab Aristophane Byzantio praepositas esse consideraverimus et hanc tanti momenti hypothesin in illius editione ante alteras Nubes locum suum tenuisse sumpserimus, *τῷ προτέρῳ* interpretabimur „das vorige", i. e. eam fabulam intellegemus, quae in libro ante alteras Nubes locum tenebat; unde sequitur Aristophanem et priores et alteras Nubes et novisse et edidisse (cf. infra pag. 5).

Auctor hypotheseos dicere pergit Nubes ex parte retractatas esse, quasi poëta iterum dare vellet, sed quacunque de causa hoc consilio desisteret. Heidhues *ἐπὶ μέρους,* ex parte, „teilweise", perperam interpretatur: „in einem Teile", quod *ἐπὶ μέρους* significare non potest.[1]) Poëta igitur fabulam priorem retractavit, sed non usque ad finem retractatio perducta est, et auctor hypotheseos suspicatur (*ὡς ἄν* ...) id factum esse propterea, quod poëta primo fabulam iterum dare voluisset, sed postea ob aliquam causam ab hoc consilio destitisset.

Deinde distinguit duas retractationis rationes, leviorem correctionem (*διόρθωσις,* Verbesserung) et graviorem retractationem (*διασκευή,* Umarbeitung). Leviorem correctionem *παρὰ πᾶν μέρος,* per omnes partes, „über jeden Teil hin" factam esse refert; huius correctionis distinguit quattuor rationes: nonnulla enim esse deleta (*περιῄρηται*), nonnulla intexta (*παραπέπλεκται,*[2]) alia in alium locum translata (*ἐν τῇ τάξει μετεσχημάτισται*), alia personarum mutationem ostendere (*ἐν τῇ τῶν προσώπων διαλλαγῇ μετεσχημάτισται*); tertiam et quartam rationem coniunctas esse p o s s e, sed n o n n e c e s s e e s s e elucet.

---

[1]) Cf. Aristot. Meteorol. *β,* 4 : *τῷ ἐπὶ μέρους χρωμένους καθόλου προσαγορεύειν; οἱ ἐπὶ μέρους λόγοι*: Nicom. Eth. *β,* 7. *τὰ ἐπὶ μέρους* : *περὶ κόσμου* 1. et Stephani Thesaurum s. v. *ἐπί* : *τὰ ἐπὶ μέρους* particularia.

[2]) *παραπλέκειν* : Hesychius et Photius explicant : *παραπλέξαι, ἐμπλέξαι.* Hippocrates vocabulum de mulierum capitis cultu usurpat.

Translate dicit Strabo 1, 2, 27: *ὅλῃ τῇ δραματουργίᾳ τοῦτο παραπέπλεκται*; alio loco: *φαίνεται γὰρ εὐθύς, ὅτι μύθους παραπλέκουσιν.* Eustath. pag. 1379, 15: *το῀ς ἱστορουμένοις ὁμολογῶν παραπλέκει καὶ μύθους.*

Hinc sequitur ei, qui ex fabula tradita priorem enucleare conabitur, saepius lacunas esse statuendas, quas explere iam non possit.

Contra nonnullas partes totas retractatas esse (*διασκευή*) affert atque statim tria exempla (*ἀντίκα μάλα*) enumerat: parabasin, iusti et iniusti oratoris certamen, exitum, ubi Socratis aediculae inflammentur. Inde apparet has partes non solas esse totas retractatas, sed alias quoque, quas silentio praetermittit.

Equidem veri simile esse puto huius hypotheseos, quam cum eis, quae de Aristophanis Nubibus prioribus legentibus me probaturum esse spero, optime consentire apparebit, non solum aliquem grammaticorum Alexandrinorum,[1]) sed fortasse ipsum Aristophanem Byzantium esse auctorem. Sed sive id accepisti sive reiecisti, tamen primum quidem condicio ipsa fabulae traditae eiusmodi retractationem testatur; deinde duas diversas fabulas Aristophaneas, priores et alteras Nubes, fuisse et a grammaticis Alexandrinis lectas esse inde sequitur, quod prioris fabulae fragmenta supersunt.[2])

---

[1]) Ritter in Philol. vol. 34 pag. 447 sqq. demonstrare conatus est grammaticis Alexandrinis prioris fabulae exemplar iam non praesto fuisse et eam, quam nos legamus, fabulam eandem esse atque priorem, parabasi et oratorum certamine versibusque 872 vel 878—888 exceptis.

Sed omnia fere, quae Ritter l. l. disseruit, aut mera verba sunt, quibus nihil probatur, aut sunt falsae conclusiones. In illis illud numero, quod omnes eos locos, qui ex Nubibus citantur neque iam hodie leguntur, aliis fabulis vel poëtis addicit. Falsam conclusionem esse puto, quod e. c. ex hypotheseos auctoris silentio, qui e. c. prioris fabulae exitus fuerit, illum ignorare colligit et inde, quod Callimachus (cf. schol. 552 et huius dissertationis cap. VI) priorem fabulam non evolverit, eum non potuisse evolvere sumit, cum iam non in bibliotheca fuerit; sed id omnino non sequi manifestum est.

[2]) Quinta hypothesis etiam alteras Nubes datas esse refert hisce verbis: *διόπερ Ἀριστοφάνης διαρριφθεὶς παραλόγως ᾠήθη δεῖν ἀναδιδάξαι τὰς δευτέρας καὶ ἀπομέμφεσθαι τὸ θέατρον. ἀποτυχὼν δὲ πολὺ μᾶλλον καὶ ἐν τοῖς ἔπειτα οὐκέτι τὴν διασκευὴν εἰσήγαγεν. αἱ δὲ δεύτεραι Νεφέλαι ἐπὶ Ἀμεινίου ἄρχοντος*, et simile quid dicit schol. v. 546: *καίτοι καὶ αὕτη δευτέρα εἰσήχθη, ἀλλ' ἴσως διάφορος.* Sed hoc falsum esse iam dudum constat hisce de causis (cf. Kock l. l. pag. 30):

1. alteras Nubes datas esse negat hyp. VI. auctor.

Fragmenta.

Cf. Kockii Com. Att. Frgm. I, pag. 490 sqq.

Praebeo hoc loco eos versus vel verba, quae is, qui citat, in priore Nubibus fabula locum tenuisse dicit, aut tantum in Nubibus audita esse refert, cum nos hodie iam non legamus. Ceterum ex plerisque fragmentis nihil certi concludi potest.

1.

Εὐριπίδῃ δ' ὁ τὰς τραγῳδίας ποιῶν
τὰς περιλαλούσας οὗτός ἐστι τὰς σοφάς.

Diog. Laert. 2, 18. Recte Wilamowitz in dissertat. suae (observat. crit. in comoed. Graec. selectae, Berol. 1870) pag. 10 traditum nominativum *Εὐριπίδης* in dativum correxit. Kock traditam lectionem tenet (in ed. suae certe pag. 42), sed quid Euripides in Nubibus? — Sic dicere potuit discipulus, qui Strepsiadi Socratem ostendit, sed etiam Strepsiades cum filio colloquens. Alii versus Teleclidis esse putant.

2.

Κείσεσθον ὥσπερ πηνίω βινουμένω, Suidas,
Κείσεσθον ὥσπερ πηνίω κινουμένω, Photius,

uterque s. v. *πηνίον.* Hac forma (*κιν.*) Fritzsche (de fabulis

2. schol. v. 549 didascalias fabulae iterum actae omnino non fuisse refert: *οὐ φέρονται αἱ διδασκαλίαι τῶν δευτέρων Νεφελῶν.*
3. Eratosthenes in schol. v. 552 perspicue actas Nubes a retractatis discernit ... *ἐν μὲν ταῖς διδαχθείσαις οὐδὲν τοιοῦτον εἴρηκεν· ἐν δὲ ταῖς ὕστερον διασκευασθείσαις εἰ λέγεται, οὐδὲν ἄτοπον. αἱ διδασκαλίαι δὲ δῆλον ὅτι τὰς διδαχθείσας φέρουσι.*
4. Plato in Apologia aut Symposio nunquam Nubes iterum actas refert.

Enger (Progr. d. Gymnas. zu Ostrowo 1853, pag. 17 sqq.) alteram fabulam in theatro Piraeensi datam esse suspicabatur. Sed primum id nusquam traditum est, deinde Kock rectissime opposuit (l. l. pag. 37), quo minus theatrum esset, eo magis ad offensionem accipiendam esse pronum, et si quam fabulam urbs reiecisset, nullum pagum videre voluisse.

Inde sequitur etiam eas suspiciones et argumentationes, quae quasi in V. hyp. fundamento constructae sunt, cadere, ita ut vel ob eam ipsam causam Brentanonis (Unts. über d. gr. Drama. I. Aristoph., 1871) et Naberi (Mnemosynae XI, 161 sqq. 303 sqq.) de tertiis Nub. coniecturae prorsus reiciendae videantur.

Deinde cf. Kock p. 28 in annot.

ab Aristophane retractatis, spec. I, 20), Buecheler (l. l. pag. 678), Weyland (de Nubibus Aristophanis, diss. Gryphisw. 1871, pag. 43) versum ad fabulae prioris exitum rettulerunt, ubi Socratem et Chaerephontem (propter dualem) verberibus mulcatos esse putant. Sed num hi versus hoc sensu intellegi possint, incertissimum est.

3.

Πάρνης, τὸ ὄρος θηλυκῶς.

ἐς τὴν Πάρνηθ' ὀργισθεῖσαι φροῦδαι κατὰ τὸν Λυκαβηττόν
Ἀριστοφάνης Νεφέλαις καὶ ἑξῆς.

Photius s. v. *Πάρνης*. Hoc fragmentum maioris momenti esse puto. Cf. cap. V.

4.

μηδὲ στέψω κοτυλίσκον.

Ath. 11, 479 c. „videtur esse altera pars tetrametri anapaestici. cf. Nub. 426“ Kock. Cf. cap. V.

5.

δὶς παῖδες οἱ γέροντες.

Schol. ad Plat. Axioch. 465 ex prioribus Nubibus citat. Nos verba in traditae fabulae v. 1417 legimus. — cf. cap. III.

6.

A. *πῶς οὐ δέχονται δῆτα τῇ νουμηνίᾳ*
ἀρχαὶ τὰ πρυτανεῖ', ἀλλ' ἔνῃ τε καὶ νέᾳ;
B. *ὅπερ οἱ προτένθαι γὰρ δοκοῦσί μοι ποιεῖν.*
ὅπως τάχιστα τὰ πρυτανεῖ' ὑφελοίατο,
διὰ τοῦτο προὐτένθευσαν ἡμέρᾳ μιᾷ.

Ath. 4, 171 c. ex Nub. I citat. Nos hodie hos versus vv. 1196 sqq. legimus. — cf. cap. III.

7.

οὐ μετὸν αὐτῷ. Suidas. In Eccl. 667 exstare monuit Dindorf.

8.

Schol. Pac. 347: *Φορμίωνος μέμνηται ὁ κωμικὸς ἐν Ἱππεῦσι καὶ Νεφέλαις καὶ Βαβυλωνίοις.*

9.

ζυμήσασθαι, Bekker Anecd. 98, 1. Fritzsche *ζημιωσασθαι.* Kock: aut *ζυμώσασθαι* (Alexid. Ath. 9, 383 c. v. 8) aut *ζωμεύσασθαι* (Ar. frg. 591) scribendum videtur.

10.

κόλασμα, Bekker An. 105, 2.

11.

μετεωρολέσχας, Schol. Pac. 92. cf. Nub. 360.

12.

ἠπίαλος.

τὸ πρὸ τοῦ πυρετοῦ κρύος. Ἀρ. Νεφέλαις καὶ Θεσμοφοριαζούσαις. Schol. Vesp. 1038 et ibidem: *πέρυσι γὰρ τὰς Νεφέλας ἐδίδαξεν, ἐν αἷς τοὺς περὶ Σωκράτην ἐκωμῴδησεν. ἠπιάλους δὲ αὐτοὺς ὠνόμασεν, ὡς (εἰς) ὠχρότητα παρασκώπτων,* „quae et ad Vesp. versum et ad Nubes pertinere possunt". Kock.

Contra Bergk (Mein. Com. II, 1113) hoc *ἠπίαλοι* et *πυρετοί* in Vesp. vv. 1037 sqq.[1])

1037 *φησίν τε μετ' αὐτοῦ*
τοῖς ἠπιάλοις ἐπιχειρῆσαι πέρυσιν καὶ τοῖς πυρετοῖσιν,
οἳ τοὺς πατέρας τ' ἦγχον νύκτωρ καὶ τοὺς πάππους ἀπέπνιγον,
1040 *κατακλινόμενοί τ' ἐπὶ ταῖς κοίταις ἐπὶ τοῖσιν ἀπράγμοσιν ὑμῶν*
ἀντωμοσίας καὶ προσκλήσεις καὶ μαρτυρίας συνεκόλλων,
ὥστ' ἀναπηδᾶν δειμαίνοντας πολλοὺς ὡς τὸν πολέμαρχον non male ad Holcades rettulit; nam v. 1039 ad Nubes omnino non quadrat, sed potest referri ad sycophantas, qui ut Cleonis satellites in Holcadibus irrisi esse videntur. Quo posito sequitur Holcades eiusdem anni, cuius Dionysiis Nubes priores datae sunt, Lenaeis esse commissas.

[1]) Utor editione Bergkiana.

II. Fabula ipsa.

Cap. I. Fabulae exitus; prologus.

1. τὸ τελευταῖον, ὅπου καίεται ἡ διατριβὴ Σωκράτους: v. 1483—1510.

Auctor hypotheseos ultimis verbis dicere videtur fabulae exitum omnino retractatum esse, ut omnino nihil prioris exitus servatum inveniamus. Accuratius videamus.

ΣΤΡ. ὀρθῶς παραινεῖς οὐκ ἐῶν δικορραφεῖν,
ἀλλ' ὡς τάχιστ' ἐμπιμπράναι τὴν οἰκίαν
τῶν ἀδολεσχῶν. δεῦρο, δεῦρ', ὦ Ξανθία,
κλίμακα λαβὼν ἔξελθε καὶ σμινύην φέρων,
κἄπειτ' ἐπαναβὰς ἐπὶ τὸ φροντιστήριον
τὸ τέγος κατάσκαπτ', εἰ φιλεῖς τὸν δεσπότην,
ἕως ἂν αὐτοῖς ἐμβάλῃς τὴν οἰκίαν·
ἐμοὶ δὲ δᾶδ' ἐνεγκάτω τις ἡμμένην,
κἀγώ τιν' αὐτῶν τήμερον δοῦναι δίκην
ἐμοὶ ποιήσω, κεἰ σφόδρ' εἴσ' ἀλαζόνες.
ΜΑΘ. Α. ἰοὺ ἰού.
ΣΤΡ. σὸν ἔργον, ὦ δᾴς, ἱέναι πολλὴν φλόγα.
ΜΑΘ. Β. ἄνθρωπε, τί ποιεῖς;
ΘΕΡ. ὅτι ποιῶ; τί δ' ἄλλο γ' ἢ
διαλεπτολογοῦμαι ταῖς δοκοῖς τῆς οἰκίας.
ΜΑΘ. Γ. οἴμοι, τίς ἡμῶν πυρπολεῖ τὴν οἰκίαν;
ΣΤΡ. ἐκεῖνος, οὗπερ θοἰμάτιον εἰλήφατε.
ΜΑΘ. Δ. ἀπολεῖς ἀπολεῖς.
ΘΕΡ. τοῦτ' αὐτὸ γὰρ καὶ βούλομαι,
ἢν ἡ σμινύη μοι μὴ προδῷ τὰς ἐλπίδας,
ἢ 'γὼ πρότερόν πως ἐκτραχηλισθῶ πεσών.
ΣΩ. οὗτος, τί ποιεῖς ἐτεόν, οὑπὶ τοῦ τέγους;
ΣΤΡ. ἀεροβατῶ καὶ περιφρονῶ τὸν ἥλιον.
ΣΩ. οἴμοι τάλας, δείλαιος ἀποπνιγήσομαι.
ΜΑΘ. Ε. ἐγὼ δὲ κακοδαίμων γε κατακαυθήσομαι.
ΣΤΡ. τί γὰρ μαθόντες τοὺς θεοὺς ὑβρίζετε,
καὶ τῆς Σελήνης ἐσκοπεῖσθε τὴν ἕδραν;

---

[1]) 1495. 6. et 1499—1501 Bergkius *θεράποντι* tribuit, vulgo Strepsiadis sunt. 1493. 95. 97. 99. uni eidemque discipulo assignavit Bergkius, idem 1505 Chaerephonti discipulum substituit, 1508. 9. choro tribuit.

XOP. *δίωκε, βάλλε, παῖε πολλῶν οὕνεκα,*
μάλιστα δ' εἰδὼς τοὺς θεοὺς ὡς ἠδίκουν.
ἡγεῖσθ' ἔξω, κεχόρευται γὰρ μετρίως τό γε τήμερον ἡμῖν.

Strepsiades postquam consilium meditatorii comburendi coepit (1483. 4), Xanthiam servum ascias et dolabram efferre iubet (1485. 6), ut meditatorii tectum ille ascendat et detegat (1487—89); contra sibi ipsi lampadem poscit ad aediculas inflammandas (1490—92). Haec igitur est condicio scaenae sequentis, ut servus in tecto, erus humi sit. Erumpunt cum magnis lamentationibus complures[1]) deinceps discipuli et Socrates (1502) eisque interrogantibus respondet is, qui in tecto est, et alia et v. 1496:

διαλεπτολογοῦμαι ταῖς δοκοῖς τῆς οἰκίας

versumque 1503:

ἀεροβατῶ καὶ περιφρονῶ τὸν ἥλιον.

In tecto autem est servus; servus igitur hos versus pronuntiare debet. Sed non potest servus eos proferre; nam cum ludibrio tales condiciones vel status significant, quos tantum Strepsiades novit; v. 1503 enim repetit versum 225, quem Socrates Strepsiadi responderat, et v. 1496 ad vv. 319—321 spectat, ubi item Socrates et Strepsiades collocuti erant. Discrepantiam igitur hoc loco invenimus: secundum huius totius scaenae condiciones servus hos versus (1496 et 1503) dicere debet, secundum horum ipsorum versuum condiciones nemo nisi Strepsiades pronuntiare potest. Quam discrepantiam duabus Nubium tractationibus effectam esse manifestum est, et cum VI. hypothesis exitum omnino retractatum esse testetur, vel ob id ipsum omnia cetera alteri, hos duos versus 1496 et 1503 priori fabulae attribuere non dubito. Versum 1503 autem priori fabulae adsignandum esse aliud quoque testimonium est. Versum 225 enim, quem v. 1503 repetit, Plato in Apologia citat et Platonis verba ad datas, i. e. priores Nubes spectare persuasum habeo.[2])

---

[1]) Equidem v. 1493. 5. 7. 9. 1505. non ab eodem discipulo pronuntiari contra Bergkium puto.

[2]) *ταῦτα γὰρ ἑωρᾶτε καὶ αὐτοὶ ἐν τῇ Ἀριστοφάνους κωμῳδίᾳ, Σωκρατη τινα ἐκεῖ περιφερόμενον, φάσκοντά τε ἀεροβατεῖν καὶ αλλην*

Si autem sic res se habet, sequitur in prioris fabulae exitu Strepsiadem ipsum tectum detexisse.[1])

Videatur igitur hypotheseos auctor reprehendendus, quod, ut de parabasi et de oratorum certamine, ita de fabulae exitu referat: *ἤμειπται.* Sed accuratius verba examinanti ita non videbitur. Neque enim dicit: *ἡ ἔξοδος ἤμειπται* vel simile quid, sed hoc orationis anfractu utitur: *τὸ τελευταῖον, ὅπου καίεται ἡ διατριβὴ Σωκράτους.* Hic quasi pondus dictionis in verbo *καίεται* positum esse mihi quidem videtur; dicit auctor hypotheseos novitatem exitus esse meditatorium incendio combustum.

2. *Κρεμάϑρα:* v. 218 sqq.

Ex hoc fabulae exitu facili quasi quodam passu ad aliam scaenam traducimur. Nempe si quidem in priore fabula Strepsiadem in tecto fuisse tectumque detexisse ostendimus, imprimis a versu 1503

ἀεροβατῶ καὶ περιφρονῶ τὸν ἥλιον

orsi, nonne statim quaerimus, quanam in condicione Socrates versatus sit, cum eundem versum (225), quo usus Strepsiades in extrema fabula Socrati illudit, ad Strepsiadem pronuntiavit? Sed in quonam alio statu Socrates, cum in extremo prologo haec verba fecit, versari potuit nisi in simili atque Strepsiades, cum Socratem voce illius ipsius propria ludibrio habet? Sequitur igitur etiam Socratem hunc versum proferentem aut in tecto aut in eiusmodi sublimi statu versari. Confirmatur autem atque

---

πολλὴν φλυαρίαν φλυαροῦντα etc. Plato dicit *ἑωρᾶτε*, et omnino magis consentaneum est eius fabulae, quam omnes oculis suis spectaverant, memoriam iudicibus revocasse Platonem quam eius, quam fortasse pauci ex eis legendo noverant.

Cf. etiam: Kock l. l. pag. 34 sq.

[1]) Cetera praeter hos duos versus quod alteri fabulae adimam non habeo; nam etiam v. 1499—1501, quos ipsos quoque ad Strepsiadem tectum detegentem forsitan rettuleris, melius ad servi sermonem quadrant; v. 1498 autem iacturam affert pallii, quod in fabulae traditae v. 497 exuere Strepsiades iussus erat.

Ceterum totam difficultatem iam Weyland vidit, sed non recte solvit (l. l. pag. 40 sqq.), cum vv. 1487—89 alteri fabulae adimeret, v. 1496 et 1503 attribueret.

temperatur haec conclusio versus 218 verbis: *οιτος ούπὶ τῆς κρεμάθρας ἀνήρ.*

De *κρεμάθρα* paulo accuratius agam. V. 869, ubi hic locus significatur, propter metrum forma *κρεμάστρα* defenditur. Moeris pag. 242 *κρεμάθρα* Atticam, *κρεμάστρα* vulgarem formam esse tradidit.

Vocabulum ante Aristophanem atque hunc locum nondum invenitur. Post Aristophanem legimus *κρεμάθρα* in Aristot. Rhet. 3, 11: *εἴ τις φαίη ἄγκυραν καὶ κρεμάθραν*[1]) *τὸ αὐτὸ εἶναι· ἄμφω γὰρ ταὐτό τι, ἀλλὰ διαφέρει τῷ ἄνωθεν καὶ κάτωθεν*: hic igitur funis ancorarius (sic Stephanus in Thesauro) vel hamus, a quo aliquid pendet (sic Cope in Rhetor. edit.), intellegendus est.

Deinde in Theophr. H. Pl. 3, 16, 4 legimus: *τὰ δὲ ἄνθη πέφυκεν ἀπὸ μιᾶς κρεμάστρας ἐπ' ἄκρων:* hic igitur fructus pediculus intellegendus est.

Si utramque verbi notionem coniunximus, eam notionem accipimus, qua verbum hoc loco adhibitum videmus. Apud Aristotelem *κρεμάστρα* significat funem, apud Theophrastum tale quid, quo alia ad aliam rem, a qua pendet, affigatur: hoc igitur loco *κρεμάθρα* significat funem vel funes, quibus Socrates dependet a trabe; ut paucis dicam, significat: *μηχανή*, „die Schwebemaschine", qua Socrates in sublimi tenetur, suspenditur.[2])

Atque haec explicatio fulcitur schol. v. 218: *παρεγκύκλημα. δεῖ γὰρ κρεμᾶσθαι τὸν Σωκράτην ἐπὶ κρεμαστῇ καθήμενον .... Κρεμαστὴ δὲ λέγεται διὰ τὸ οὕτως αὐτὴν ἀεὶ μετέωρον εἶναι κρεμαμένην. γελοίου δὲ χάριν ἐν τῷ τοιούτῳ παρήγαγεν αὐτὸν σχήματι.*

Ceterum non solum Socratis illudendi causa, id quod scholiasta dicit, sed etiam *μηχανῆς*, tragoediae machinae, irridendae gratia Aristophanem hoc invenisse puto. Veluti eandem tragoediae machinam ludibrio habet, cum in Pace Trygaeum rusticum cantharo vehentem et ad caelum volantem inducit, ut Euripidis

---

[1]) sic editio Acad. Bor., tres codd. *κρεμάστρα* (Q Y^b Z^b).

[2]) cf.: Dörpfeld u. Reisch, Das Dionysostheater zu Athen, pag. 229; deinde Kockii et Kähleri adnott. ad v. 218.

Bellerophontem Pegaso vehentem cum ludibrio imitetur; deinde cf. eiusdem Pacis vv. 174—176.[1])

3. *Φροντιστήριον.*

Hoc igitur modo Socratem in priore fabula per *μηχανήν* in sublimi extra domum spectatum esse vidimus. Sed etiam alia via idem cognoscemus. Ex versu enim 195:

ἀλλ' εἴσιθ', ἵνα μὴ 'κεῖνος ὑμῖν ἐπιτύχῃ,

quo a discipulo ceteri discipuli introire iubentur, ne ille, i. e. Socrates, eis occurrat, Socratem extra meditatorium esse necessario nobis colligendum est. Accuratius igitur totum locum pertractare mihi liceat.

vv. 181—217.

181 *ΣΤΡ. ἄνοιγ' ἄνοιγ' ἀνύσας τὸ φροντιστήριον,*
καὶ δεῖξον ὡς τάχιστά μοι τὸν Σωκράτην.
μαθητιῶ γάρ· ἀλλ' ἄνοιγε τὴν θύραν.
ὦ Ἡράκλεις, ταυτὶ ποδαπὰ τὰ θηρία;

---

[1]) v. 226 Strepsiades iocose pro *ἀπὸ κρεμάθρας* dicit: *ἀπὸ ταρροῦ* . e. von der Käsedarre aus. Cf. schol.: *Ἀττικῶς τὰ ἐξ οἰσύων πλέγματα οὕτω καλεῖται. τοὺς γὰρ καλάθους τοὺς γεωργικοὺς, ταλάρους καλοῦσι·νῦν δὲ τὴν κρεμάθραν οὕτως ἐκάλεσεν, ἐφ' ἧς Σωκράτης ἐκρέματο.*

Eodem spectat schol. v. 218: *κρεμάθρα δὲ λέγεται, διὰ τὸ μετέωρον εἶναι αὐτὴν κρεμωμένην. ἔστι δὲ σκεῦος, εἰς ὃ τὰ περιττεύοντα ὀψα εἰώθαμεν ἀποτίθεσθαι.* Ceterum hic scholiasta loquitur, quasi Socratem re vera in *ταρρῷ* spectatum esse putaverit: si putavit, erravit, (idemque erravit atque Schoenborn, die Skene der Hellenen, pag. 346). Nam cave obliviscaris Socratem extra domum esse, quippe quod ex Strepsiadis in fabulae exitu condicione sequatur; praeterea absurdum esset, si intra domum, ubi *ταρρός* pendet, solem circumspiceret. Imprimis vero cf., quod supra in hac pag. dictum est.

Alius scholiasta, num *ἀπὸ ταρροῦ* legerit, dubium videtur, cum adnotet: *ταρρὸς μετέωρόν ἐστι ἰκρίον, ἐφ' ᾧ ἀλεκτορίδες κοιμῶνται.* Haec explicatio ad *ταρρός* non quadrat, quadrat ad *πέτευρον*. Accedit, ut Pollux X, 156 dicat: *πέτευρον δέ, οὐ τὰς ἐνοικιδίας ὄρνιθας ἐγκαθεύδειν συμβέβηκεν, Ἀριστοφάνης λέγει ὥσπερ καὶ κρεμάστραν ἐν ταῖς Νεφέλαις.*

Uterque *ἀπὸ πετεύρου* legisse videtur, quod Buecheler (l. l. pag. 686, adn. 3) Rankium secutus textu recipiendum censuit.

Certe *κρεμάθρα*, sive v. 226 cum *ταρρῷ* sive cum *πετεύρῳ* comparabatur, non „Hängekorb“ vertenda est, id quod ex Aristotelis et Theophrasti locis sequitur.

ΜΑΘ. τί ἐθαύμασας; τῷ σοι δοκοῦσιν εἰκέναι;
ΣΤΡ. τοῖς ἐκ Πύλου ληφθεῖσι, τοῖς Λακωνικοῖς·
ἀτὰρ τί ποτ' ἐς τὴν γῆν βλέπουσιν οὑτοιί;
ΜΑΘ. ζητοῦσιν οὗτοι τὰ κατὰ γῆς.
ΣΤΡ. βολβοὺς ἄρα
ζητοῦσι· μή νυν τοῦτό γ' ἔτι φροντίζετε·
ἐγὼ γὰρ οἶδ' ἵν' εἰσὶ μεγάλοι καὶ καλοί.
τί γὰρ οἵδε δρῶσιν οἱ σφόδρ' ἐγκεκυφότες;
ΜΑΘ. οὗτοι δ' ἐρεβοδιφῶσιν ὑπὸ τὸν Τάρταρον.
ΣΤΡ. τί δῆτ' ὁ πρωκτὸς ἐς τὸν οὐρανὸν βλέπει;
ΜΑΘ. οὗτος καθ' αὑτὸν ἀστρονομεῖν διδάσκεται.
ἀλλ' εἴσιθ', ἵνα μὴ 'κεῖνος ὑμῖν ἐπιτύχῃ·
ΣΤΡ. μήπω γε, μήπω γ'· ἀλλ' ἐπιμεινάντων, ἵνα
αὐτοῖσι κοινώσω τι πραγμάτιον ἐμόν.
ΜΑΘ. ἀλλ' οὐχ οἷόν τ' αὐτοῖσι πρὸς τὸν ἀέρα
ἔξω διατρίβειν πολὺν ἄγαν ἐστὶν χρόνον.
Σ. πρὸς τῶν θεῶν, τί γὰρ τάδ' ἐστίν; εἰπέ μοι.
Μ. ἀστρονομία μὲν αὑτηί. Σ. τουτὶ δὲ τί;
Μ. γεωμετρία. Σ. τοῦτ' οὖν τί ἐστι χρήσιμον;
Μ. γῆν ἀναμετρεῖσθαι. Σ. πότερα τὴν κληρουχικήν;
Μ. οὔκ, ἀλλὰ τὴν σύμπασαν. Σ. ἀστεῖον λέγεις.
τὸ γὰρ σόφισμα δημοτικὸν καὶ χρήσιμον.
Μ. αὕτη δέ σοι γῆς περίοδος πάσης· ὁρᾷς;
αἵδε μὲν Ἀθῆναι. Σ. τί σὺ λέγεις; οὐ πείθομαι,
ἐπεὶ δικαστὰς οὐχ ὁρῶ καθημένους.
Μ. ὡς τοῦτ' ἀληθῶς Ἀττικὴ[1]) τὸ χωρίον·
Σ. καὶ ποῦ Κικυννῆς εἰσιν οὑμοὶ δημόται;
Μ. ἐνταῦθ' ἔνεισιν. ἡ δέ γ' Εὔβοι', ὡς ὁρᾷς,
ἡδὶ παρατέταται μακρὰ πόρρω πάνυ·
Σ. οἶδ'· ὑπὸ γὰρ ἡμῶν παρετάθη καὶ Περικλέους.
ἀλλ' ἡ Λακεδαίμων ποῦ 'στιν;
Μ. ὅπου 'στίν; αὑτηί.
Σ. ὡς ἐγγὺς ἡμῶν. τοῦτό νυν φροντίζετε,
ταύτην ἀφ' ἡμῶν ἀπαγαγεῖν πόρρω πάνυ.
Μ. ἀλλ' οὐχ οἷόν τε. Σ. νὴ Δί', οἰμώξεσθ' ἄρα.

---

[1]) ego, quod a Wilamowitzio in proseminario Gottingensi didici, pro Ἀττικόν; item antea Dobraeus.

Strepsiades a discipulo petit, ut meditatorium aperiat (181. 183). Deinde porta aperta magna cum admiratione complures discipulos in miris statibus esse[1]) videt; alii enim humi spectant (187), alii proni stant, ut πρωκτὸν sursum dirigant (191, 193). Omnes discipuli autem ipso initio (185, 186) (propter pallidum certe colorem) cum captivis Lacedemoniis Pylo abductis comparantur. Apparet igitur hos versus priori fabulae esse adsignandos, cum Aristophanes hoc nonnisi paulo post rem Pylensem (425), h. e. anno 423 in fabula commissa commemorare posset.

Deinde (195—199) discipuli introire iubentur. Hoc permirum est, nam omnia, quae in vv. 184—194 geruntur, intra domum geri Strepsiadem aperta porta videre apparet. Hic igitur difficultatem invenimus: discipuli intra meditatorium sunt et introire iubentur.

Statim altera difficultas accedit. Nam in omnibus comoediis et Graecis et Latinis res non intra, sed extra domum plerumque geritur. Quomodo igitur Strepsiades hic ea spectat, quae intra meditatorium aguntur?

Denique tertia difficultas accedit. Nam quamvis male vv. 195—199 ad eos, qui antecedunt, quadrent, tamen illud certe ostendunt scaenam esse finitam; deinde nos Strepsiadem tandem Socratem convenire haud scio an exspectemus, praesertim cum iam v. 182 a discipulo petiverit, ut sibi magistrum monstraret. Sed nihil eiusmodi; immo vero scaena denuo incipitur; Strepsiades complures tabulas, astronomicam (200 sq.) et geographicam (206 sqq.), et instrumentum, quo quis terram metiatur (γεωμετρία, v. 202 sqq.), aspicit.

Tres igitur difficultates in hac scaena invenimus: primam eam, quod discipuli intra domum sunt et introire iubentur; alteram, quod Strepsiades hic ea spectat, quae intra domum geruntur; tertiam, quod scaena a. v. 200 denuo incipitur.

Primam difficultatem iam Köchly et Kock viderunt atque solvere conati sunt (Köchly, Akadem. Reden und Vorträge, pag. 423; Kock l. l. pag. 42). Putabant enim vv. 195—199,

[1]) Discipulos in his statibus iam ab initio spectari verba docent. Itaque falsa est scholiastae sententia (ad 195): κατὰ τὸ σιωπώμενον, ἄλλων ἐξεληλυθότων ἐκ τοῦ φροντιστηρίου, et Heidhuesii (l. l. pag. 35. 36), quorum uterque discipulos hic a domo procurrere censet.

qui conexum tam male interrumperent, tollendos atque priori fabulae esse addicendos. Sed hoc falsum esse facile intellegetur. Nempe si vv. 195—199 sententiarum conexum interrumpentes prioris fabulae sunt, omnia cetera alteri fabulae adsignanda sunt, veluti etiam vv. 185, 186. Atqui hos versus profecto iam prioris fabulae fuisse supra demonstrabam. Praeterea vero tertia difficultas (cf. infra) eo modo non tollitur. Itaque horum virorum sententia abicienda est.

Alteram difficultatem iam Buecheler vidit beneque exposuit (l. l. p. 667 sqq.); praeterea viderunt atque solvere conati sunt Schoenborn, Zielinski, Bodensteiner.

Atque primum quidem Schoenborn (Die Skene der Hellenen, pag. 346 sq.) meditatorium sic explicat: „Das Phrontisterion denke ich mir als einen Schuppen, der nach vorn hin offen und von der Strasse durch einen kleinen Hof gesondert war; in der Hofmauer aber befand sich ein grosser Thorweg“; porta aperta Strepsiadem introspexisse. Sed eum iam Buecheler (l. l. pag. 669) rectissime refutavit. Nam cum haec meditatorii forma ac species omnino non ad domus Graecae consuetudinem accomodata est, tum Schoenbornii sententia Strepsiades in porta aperta stat et ab hoc loco res interiores aspicit, etsi Strepsiadem non procul videre, sed prope ea, quae videt, stare apparet (cf. v. 206).

Haud dissimili modo nuper Bodensteiner (19. Supplbd. d. N. Jhrb. für Philol. u. Pädag., pag. 662) „ein Auseinanderziehen der Coulissen“ statuit. Sed hoc per se ipsum mihi non veri simile videtur, quia omnes res domesticas alio modo monstratas esse confido (id quod etiam Schoenbornii sententiae obstat), deinde manet prima et tertia difficultas, sicuti etiam Schoenbornii sententia accepta.

Etsi aliam, tamen non rectiorem viam Zielinski ingressus est (Gliederung der altatt. Komödie, pag. 35 sq.). Sic enim explicat: „Die beiden Häuser, deren Inneres uns nirgends gezeigt wird, dürfen wir uns als blosse Dekoration vorstellen, und zwar am wahrscheinlichsten — wenigstens am befriedigendsten — so, dass die Wohnung des Strepsiades etwa die linke Seitencoulisse bildete, das Philosophenhaus dagegen sich rechts im Hintergrunde befand. Den ganzen Bühnenraum zwischen dem

letzteren und der Orchestra nahm das Gärtchen ein, welches vom Hause des Strepsiades durch eine Gasse geschieden war; diese zog dann am Hause des Sokrates vorüber und verlor sich im Hintergrunde. Ausserdem war das Gärtchen gegen den Zuschauerraum zu von einer mässig hohen Mauer umhegt, welche bei V. 184 entfernt wurde (quem murum non omnino necessarium esse in adnotatione addit). Das Philosophenhaus selber hatte von der Gasse her keinen Zugang; seine Hauptthür ist unsichtbar, und wir haben uns zu denken, dass sie nach der Strasse führte, die im Hintergrunde, vom Hause verdeckt, unsere Gasse aufnahm; dagegen war das Gärtchen von der Gasse aus durch eine Hinterthür zugänglich.

Bei V. 184 geht die Thür (hortuli) auf, und zugleich wird die Mauer im Vordergrunde weggeräumt, so dass der Garten Strepsiades sowie den Zuschauern sichtbar wird. ..... erst mit V. 509 begeben sich die beiden Männer ins Haus." Atque similiter nonnullas alias fabulae partes in horto agi conicit.

O hanc multiplicem rei scaenicae rationem! — si modo res sic se haberet. Sed hunc gravem errorem esse manifestum est. Nam in qua comoedia aut Graeca aut Romana res in horto agitur? Immo vero in Graecorum et Romanorum comoediis res in via ante domum geritur. Praeterea quonam tandem loco poëta quicquam de horto dicit? An τὸ φροντιστήριον — nam id Strepsiades v. 181. 183. aperiri iubet — hortum esse per se ipsum perspicuum est? Deinde tabulae astronomica et geographica in horto quid sibi volunt? Denique ne illud quidem rectum est nos aediculas „als blosse Decoration" putare debere; nam Socratis certe meditatorium solidum aedificium est, quoniam eius tectum in priore fabula Strepsiades, in altera servus ascendit et detegit.

Alteram igitur difficultatem ut tolleret, ne huic quidem contigit.

Denique tertiam difficultatem nemo adhuc vidit, neque tamen negari potest. Immo vero, si accuratius videris, non solum a v. 200 rem denuo incipi intellexeris, sed etiam alia aliis in his duabus scaenis respondere cognoveris: v. 201 respondet versui 194 (ἀστρονομία — ἀστρονομεῖν), vv. 202. 203 versui 188 (γεωμετρία, γῆν ἀναμετρεῖσθαι — ζητεῖν τὰ κατὰ

γῆς). Apparet igitur nobis hic duas scaenas dignoscendas esse vel potius eandem scaenam duplici forma agnoscendam; utra priori, utra alteri fabulae adsignanda sit, secundum ea, quae supra disserui, dubium esse iam non potest: propter rem Pylensem commemoratam priorum Nubium vv. 184—199, alterarum 200—217 habendi sunt.

In utraque scaena Strepsiades ea spectat, quae intra meditatorium geruntur: quomodo? Videlicet eo modo,[1]) quo semper in Graecorum fabulis res intestinae, domesticae ostenduntur: per eccyclema[2]) evolutum.

Sed etiamsi quis hoc modo alterius fabulae scaenam (200—217) actam esse concesserit, prioris forsitan non concesserit; nam vv. 195—199 perspicue discipuli introire iubentur, quamquam ea, quae in eccyclemate geruntur, intra domum geri nobis fingendum est. Hoc recte se habet, sed tamen eccyclema non perperam statuitur. Nempe hic poëta eadem comoediae libertate utitur, qua in Acharnensibus, Equitibus, Thesmophoriazusis Euripidem, Cleonem, Agathonem se in eccyclemate evolvi iubentes

---

[1]) Falso igitur vel non plane loquitur schol. ad. v. 184. 187. 218., semper de Strepsiade verbo εἰσελθεῖν usus.

[2]) Neckel (das Ekkyklema, Progr. des Gymnas. zu Friedland i. M., pag. 7), sicuti iam Buecheler (l. l. pag. 668), in Nubibus eccyclema adhibitum esse negat, quod totae aedes in eccyclemate numquam ostendantur; sed si omnino haec machina ad res intestinas spectandas in usu erat, non intellego, quidni etiam instrumenta vel alia, quae intus necessaria erant, in eccyclemate esse potuerint. (Similiter Bodensteiner l. l. pag. 662). cf. etiam Thesmoph. —

Ceterum hic non locus est plenius de eccyclemate agendi; fortasse posteriore tempore continua commentatione de eccyclemate disserere conabor. Illud tantum hoc loco dico me tenere, eccyclema fuisse machinam, quae rotis evolvebatur quaque res intestinae et domesticae ostendebantur; adhibebatur ab Aeschylo, Sophocle, Euripide, atque ab Aristophane ipso quoque adhibenti irridebatur.

Virorum doctorum de eccyclemate sententiae valde inter se differunt:

cf.: A. Müller, Lehrbch. der griech. Bühnenaltert., 142 sqq.; Neckel l. l.; uterque citat et ea, quae veteres grammatici de eccycl. tradiderunt, et ea, quae superiores recentis aetatis viri docti de eo scripserunt; Dörpfeld, Berl. Phil. Wochschr., 1890, pag. 1434. 1537; Bodensteiner l. l.; Bethe, Prolegomena, 100—129; Robert, Herm. 31, p. 530 sqq. (Aias, Eirene, Prometheus); Dörpfeld-Reisch, d. att. Theater, p. 234 sqq.

eccyclematis irridendi causa fecit, verbis usus hisce: *ἐκκυκλεῖν, εἰσκυκλεῖν, εἴσω κυλίνδειν*[1]): simulationem scaenicam, quam ipse attulit, ipse rursus delet, sive eccyclematis irridendi causa sive soli libertati veteris comoediae indulgens; simul sine dubio *μηχανοποιῷ* signum revolvendi erat.

Habemus igitur, ut complectar, hic eandem scaenam duplici forma. In priore fabula discipuli in eccyclemate ostendebantur; Socrates, qui eos videre non debet, extra domum in cremathra, i e. *μηχανῇ*, spectabatur. In altera fabula poëta non discipulos in eccyclemate ostendere voluit, sed — Socratem; nam veri simile videtur eum, qui Strepsiadi *ἀστρονομίαν, γεωμετρίαν, γῆς περίοδον* demonstrabat et explicabat, non illum discipulum versuum antecedentium, sed magistrum ipsum esse putandum. Itaque vv. 181. 183. prioribus Nubibus concedi possunt, v. 182. non potest, quoniam Socrates in priore fabula omnino non statim ostendebatur, sed ante v. 218 demum per *μηχανήν* tollebatur. Denique inter priorum Nubium v. 194 et 195 lacuna statuenda est, cum profecto Strepsiades etiam plura ibi videret, et haec est altera causa, cur vv. 184—199 priori fabulae attribuendi sint; nam si de duabus huius fabulae scaenis, utra prioris, utra alterius fabulae sit, decernere cogamur, eam haud scio an prioris fabulae esse agnoscamus, in qua nonnulla deleta videntur.

4. *Στρεψιάδης καὶ μαθητής.*

Strepsiades senex, cum filius, ne apud Socratem artem in iustis iniustisque rebus vincendi disceret, recusaverit, ipse, etsi senectute confectus, disciplinam subire paratus portam meditatorii pulsat:

132 *Σ. ἀλλ' οὐχὶ κόπτω τὴν θύραν; παῖ, παιδίον.*
Μ. βάλλ' ἐς κόρακας· τίς ἐσθ' ὁ κόψας τὴν θύραν;
Σ. Φείδωνος υἱὸς Στρεψιάδης Κικυννόθεν.

---

[1]) cf. Eq. v. 1249: *κυλίνδετ' εἴσω τόνδε τὸν δυσδαίμονα.*
Acharn. 408: *ἀλλ' ἐκκυκλήθητ'.*
409: *ἀλλ' ἐκκυκλήσομαι.*
Thesm. 265: *εἴσω τις ὡς τάχιστά μ' εἰσκυκλησάτω.*

M. ἀμαθής γε νὴ Δί', ὅστις οὑτωσὶ σφόδρα
ἀπεριμερίμνως τὴν θύραν λελάκτικας
καὶ φροντίδ' ἐξήμβλωκας ἐξευρημένην.
Σ. σύγγνωθί μοι· τηλοῦ γὰρ οἰκῶ τῶν ἀγρῶν.
ἀλλ' εἰπέ μοι τὸ πρᾶγμα τοὐξημβλωμένον.
M. ἀλλ' οὐ θέμις πλὴν τοῖς μαθηταῖσιν λέγειν.
Σ. λέγε νυν ἐμοὶ θαρρῶν· ἐγὼ γὰρ οὑτοσὶ
ἥκω μαθητὴς εἰς τὸ φροντιστήριον.

Discipulus quidam iratus nomen pulsantis explorat et ineptum senem pulsando cogitationem confudisse ac turbasse queritur (133—137). Quaerimus, cuius cogitationem, et Strepsiades quoque quaerit; nam venia petita (138), ut discipulus *τοὐξημβλωμένον* narret, rogat (139). Discipulus paululum cunctatus (140—142) narrare incipit, sed omnino non *τοὐξημβλωμένον*; nam quod (143 sqq.) Chaerephontem Socrate iubente saltum pulicarem mensum esse narrat, hoc optime evēnit (v. 152: *ταύτας ὑπολύσας ἀνεμέτρει τὸ χωρίον*).

Deinde si discipulus *τοὐξημβλωμένον*, i. e. eam cogitationem, quam Strepsiades pulsando turbavisset, narrare voluisset, non Socratis cogitationem — huius cogitationis saltus pulicaris metiendi auctor erat Socrates (cf. v. 144) — proferre debebat; nam Socrates extra domum caelum solemque circumspiciebat.

Apparet igitur *τοὐξημβλωμένον* neque ad vv. 144 sqq. inventionem neque ad Socratis cogitationem pertinere posse, sed ad discipulorum vel huius, qui adest, discipuli considerationem. Unde sequitur nos hoc loco duplex eiusdem scaenae initium invenire. Et hic et illic cogitationes narrantur, sed hic (132 sqq.) discipulorum vel discipuli, illic (143 sqq.) Socratis; hic cogitatio pulsando turbatur, illic complures cogitationes bene absolutae inveniuntur (*ψύλλα, ἐμπίς, ἱμάτιον*) et praeterea — iterum turbata cogitatio; nam vv. 169—174 Socratem magna ac pulchra excogitatione per mostelam privatum esse comperimus.

Itaque dubium esse non potest, quin vv. 132—142 et 143—180 diversis fabulis attribuendi sint, et cum ea, quae vv. 143 sqq. de Socrate eiusque meditandi ratione narrantur, ad Socratem, qualis in priore fabula depingitur, ut virum rerum physicarum et caelestium studiosum ac minutarum et ridiculosarum quaestio-

num cupidum, optime quadrare videantur, vv. 143 sqq. priori fabulae,[1]) vv. 132—142 retractationi addicendi sunt; quo fit, ut inter 131 et 143 lacuna statuenda sit, in qua Strepsiades *τὸν μαθητήν* vocabat, non portam pulsabat; cf. Ach. 395.

Sed aliud huic rei obstare forsitan cuipiam videatur. Nempe in eis versibus, quos alteri fabulae addixi, etiam is est, quo Strepsiades nomen suum profitetur (v. 134); hunc autem quispiam priori fabulae adimere noluerit. Sed non merito fecerit. Quod ut probem, pauca **de nominibus Aristophaneis** disserere mihi liceat.

Plerumque[2]) Aristophanes eorum, qui in orchestram prodeunt, nomina, si ipsis verbis indicat — atque silentio praetermittit tantum eorum, qui persona ipsa cognoscebantur, veluti Herculis, aliorum nomina aut eorum, quibus quae sint nomina, nullius momenti est, veluti Boeoti, Megarensis, paranymphi (Ach.) saepius servorum, etc. — aut, antequam prodeunt, indicat, veluti in Eq. v. 42 et Vesp. v. 134. 5 servus domini nomen spectatoribus pronuntiat, aut, paulo postquam prodierunt, colloquio elicit, veluti in Lysistr. v. 6:

Λ. χαῖρ', ὦ Καλονίκη. Κ. καὶ σύ γ', ὦ Λυσιστράτη.

vel Thesm. v. 4:

ποῖ μ' ἄγεις, ὦ Εὐριπίδη;

vel Ran. v. 22:

ὅτ' ἐγὼ μὲν ὢν Διόνυσος...

Sed interdum multo serius nomina proferuntur, veluti in Acharnensibus Dicaeopolis, qui ab initio in orchestra est, nomen profitetur in v. 406; in Avium v. 644.5 demum Euelpides et Pithetaerus nomina indicant, quamquam ab initio fabulae partes agunt; in Equitum v. 1258 demum Agoracritus nomen profitetur, qui in v. 150 primum prodit.

Itaque primum quidem omnino cogitari potest Strepsiadem in prioribus Nubibus nomen non iam post v. 131 indicavisse.

---

[1]) Tum sane quidem *ἄρτι*, quod nunc v. 243 legimus, in retractatione demum pro alio prioris fabulae verbo insertum esse sumendum est; nam modo non potest Socrates illam cogitationem habuisse, quoniam non intus est.

[2]) cf. Ed. Hiller, Einiges über Namengebung in d. griech. Dram., Herm. 8, 442.

Quod non solum potest cogitari, sed cogitandum est. Nomina enim Aristophanea, sive vera sive ficta, saepius talia sunt, ut sua significatione optime ad eius animum et indolem quadrent, cui id nomen est. Quae nomina aut sic formata sunt, ut per se ipsa intellegantur, aut sic, ut non per se ipsa intellegantur. Illa a poëta non explicantur, veluti *Δικαιόπολις*, *Φιλοκλέων*, *Βδελυκλέων*, *Εὐελπίδης*, *Πειθέταιρος*, *Λυσιστράτη*, *Καλονίκη*, *Πραξαγόρα*; haec a poëta explicantur, cum primum pronuntiantur, veluti in Acharn. v. 46 sq. *Ἀμφίθεος*; in Pac. v. 190.1. *Τρυγαῖος* (de *τρύγη*):

Τρυγαῖος Ἀθμονεύς, ἀμπελουργὸς δεξιός,
οὐ συκοφάντης, οὐδ' ἐραστὴς πραγμάτων.

in Eq. v. 1257. 8. *Ἀγοράκριτος:*

Ἀγοράκριτος·
ἐν τἀγορᾷ γὰρ κρινόμενος ἐβοσκόμην.

(cf. etiam nominis *Φειδιππίδης* explicationem in Nub. v. 625 sqq.).

Atqui *Στρεψιάδης* tale nomen est atque de *στρέφειν* deductum, atque ludibrium huius nominis bis in fabula tradita et significatur et explicatur: v. 434 Strepsiades *στρεψοδικῆσαι* se velle dicit et v. 1455

στρέψας σεαυτὸν ἐς πονηρὰ πράγματα

chorus ad Strepsiadem dicit.

Itaque nobis colligendum est Strepsiadem primum suum nomen profitentem nominis ludibrium significasse in priore fabula et, sicuti Dicaepolin in Acharnensibus non servo, sed Euripidi ero demum, ita Strepsiadem in prioribus Nubibus non discipulo,[1]) sed Socrati magistro demum nomen indicasse.

---

[1]) Semper eum, qui hoc loco cum Strepsiade colloquitur, discipulum appellavi, sicuti traditum est; sed cogitari certe potest hunc non discipulum, sed ostiarium esse putandum; nam illud, quod nonnulla quasi frusta sapientiae arrepta prae se fert, ad ostiarii, *θυρωροῦ*, consuetudinem bene accommodatum esse videtur.

Sed certe non cum Heidhuesio (l. l. pag. 20—22) Chaerepho ipse intellegendus est.

Atque hac occasione data statim adicio mea quidem sententia fieri potuisse, ut Chaerepho ne in priore quidem fabula partes ageret (ubi eum partes egisse nonnulli ex vv. 104. 144 sqq. 503. 1465. collegerunt).

5. Στρεψιάδης καὶ Φειδιππίδης.

Adhuc totum paene prologum pertractavi; cuius de initio et exitu ut pauca dicam, restat.

Atque primum quidem mihi nihil obstare videtur, quominus totam primam prologi partem usque ad v. 131 priori fabulae addicam, paucis versibus exceptis. Nam vv. 110—120 dittographiae, ut ita dicam, ratione in retractatione additos[1]) esse persuasum habeo. Nempe primum, si quidem Strepsiades v. 112 sq.

ἄμφω τὼ λόγω
τὸν κρείττον', ὅστις ἐστί, καὶ τὸν ἥττονα

dicit, hi versus et qui sequuntur ad illam scaenam spectare mihi videntur, in qua (vv. 889 sqq.) ἄμφω τὼ λόγω ut duo oratores in orchestram prodeunt; non dico Strepsiadem existimare τὼ λόγω sophistas esse, sed dico haec verba animos spectatorum quasi praeparare ad illam scaenam posteriorem, et cum hanc totam scaenam in retractanda fabula additam esse confidam,[2]) facile haud scio an suspicemur v. 110—120 una cum oratorum certamine postea esse adiectos, praesertim cum vv. 98 sqq.

οὗτοι διδάσκουσ' . . . .
λέγοντα νικᾶν καὶ δίκαια κἄδικα

et vv. 114 sqq.

τούτοιν τὸν ἕτερον τοῖν λόγοιν, τὸν ἥττονα,
νικᾶν λέγοντά φασι τἀδικώτερα.
ἢν οὖν μάθῃς μοι τὸν ἄδικον τοῦτον λόγον etc.

paululum inter se differant.

Praeterea vero v. 108 sq. et v. 121 optime inter se coniungi possunt, cum Phidippidis, adulescentuli splendidissimi, iusiurandum „οὐκ ἂν μὰ τὸν Διόνυσον“ Strepsiadis, viri rustici, affirmatio „οὐκ ἄρα μὰ τὴν Δήμητρα“ aptissime subsequatur.

Nam ii, qui spectabant, post scaenam etiam Chaerephontem disciplinam et institutionem Strepsiadis una cum Socrate adhibuisse in animis sibi fingere potuerunt; sed quid in spectatorum conspectu, quid in scaena duobus magistris opus erat? Equidem putaverim hos molestos fuisse futuros.

[1]) idem sentit Kock l. l. pag. 39. 40.

[2]) cf. VI. hyp. et cap. VII.

Denique addere mihi liceat versum 105 nimis abrupte pronuntiatum videri; exspectemus, ni fallor, amplius responsum, quo Socrates et Chaerepho paulo plenius describantur. Quod cum vv. 833—838 fieri videamus, suspicetur forsitan quispiam eos in priore fabula hic locum tenuisse, praesertim cum hoc bene ad VI. hypotheseos verba quadret: *καὶ ἐν τῇ τάξει .... μετεσχημάτισται.* Sed cum versus, quos dico, etiam eo loco, quo nunc invenimus, non inepte dicti esse videantur, rem diiudicare nolo, praesertim cum non magni momenti sit.

6. *Σωκράτης καὶ Στρεψιάδης:* vv. 222—245.

Socrates paululum cunctatus et causam in aëre[1]) volandi professus Strepsiade petente de cremathra descendit (238), i. e. summittitur, et Strepsiades, qua de causa venerit, exponit (239). Paulo ante nomen suum (cf. supra) indicavisse, i. e. inter v. 238 et 239, veri simile mihi videtur. Totius autem loci tantum v. 244. 5.

ἀλλά με δίδαξον τὸν ἕτερον τοῖν σοῖν λόγοιν
τὸν μηδὲν ἀποδιδόντα.

retractationi attribuendos censeo, quippe qui simillimi sint versibus 114. 5.

---

[1]) vv. 227—234. Diels in insigni commentatione (Leukipp und Demokrit, Verhandlungen der Stettiner Philol. Versammlung 1880, p. 105 sqq.) de his versibus accuratius egit atque probavit et has et alias physicas doctrinas, quas Aristophanes in Nubibus Socrati attribuit, re vera a Diogenis Apolloniatae doctrina esse derivatas, qui omnium mundi rerum principium statuebat aërem. Sicuti hic, etiam aliis locis Diogenis illius doctrinam irrideri Diels optime demonstravit: veluti v. 424 et 627 *τὸ Χάος*, „die Luft, nicht das Leere", et eodem versu 627 *Αναπνοή*, „das mit dem Denken identische Atemholen", commemorantur.

Quin etiam Nubium dearum ut „der weiblichen Vertreter des *Ἀήρ*" inventionem a Diogene Aristophanes duxit.

Et illud quoque mihi valde veri simile videtur, quod Diels putat, in priore fabula Diogenis doctrinae irrisionem multo magis eluxisse quam hodie.

Brevius de vv. 227—234 Diels praeterea egit in Hermae vol. XXVIII, pag. 428 (Ueber die Excerpte von Menons Iatrika).

τούτοιν τὸν ἕτερον τοῖν λόγοιν, τὸν ἥττονα,
νικᾶν λέγοντά φασι τἀδικώτερα.
ἢν οὖν μάθῃς μοι τὸν ἄδικον τοῦτον λόγον etc.

quos paulo ante retractationis esse suspicabar.

Nunc igitur totam fere in priorum Nubium prologo actionem integram renovare possumus.

Scaenam sic institutam fuisse puto, ut in parte posteriore Socratis meditatorium et ab altero latere Strepsiadis domus spectaretur,[1]) id quod hac figura addita facilius perspicietur:

Socr. meditat.

Streps. domus.

Strepsiades eiusque filius ante domum suam in publico sub divo dormitabant[2]) et postea colloquebantur (1—125), deinde cum filius domum introisset (125), pater ad meditatorium accessit et fortasse Socratem evocavit (126—131 et in lacuna); tum discipulus vel ostiarius egressus cum Strepsiade colloquebatur (143—180), dum post v. 181 Strepsiadi petenti res interiores meditatorii discipulique eccyclemate evoluto ostendebantur (181—199). Post v. 199 eccyclemate revoluto Strepsiades Socratem animadvertit, qui paulo ante v. 218 in cremathra, i. e. *τῇ μηχανῇ* sublatus erat. Discipulo vel ostiario post v. 221 in domum reverso Socrates usque ad v. 238 *ἀπὸ τῆς μηχανῆς* Strepsiadem docebat, quoad post v. 238 humi summissus est. Tum Strepsiades, cum fortasse ante v. 239 nomen professus esset, qua de causa venisset, exposuit (239—43).

Servati sunt ex prioris fabulae prologo versus hi:

1—105.	lacuna.
(834—838?)	143—181.
106—109.	183—194.
121—131.	lacuna.

---

1) cf. Zielinski, Gliederung der altatt. Kom., pag. 35.

2) cf. Bethe, Prolegomena, pag. 196 in adnotatione.

195—199.	lacuna.
218—238.	239—243.
	lacuna.

Cap. II. Strepsiadis institutio.

(*σκίμπους, ἀσκάντης, ἱμάτιον, ἐμβάδες*).

ΣΤΡ. μισθὸν δ' ὅντιν' ἂν
πράττῃ μ', ὀμοῦμαί σοι καταθήσειν τοὺς θεούς.
ΣΩ. ποίους θεοὺς ὀμεῖ σύ; πρῶτον γὰρ θεοί
ἡμῖν νόμισμ' οὐκ ἔστι.
ΣΤΡ. τῷ γὰρ ὄμνυτ'; ἢ
σιδαρέοισιν, ὥσπερ ἐν Βυζαντίῳ;

Hi versus traducunt ad novam scaenam; postrema Strepsiadis verba non ita facile intelleguntur et propter grammaticam structuram et propter sententiam. „Die Götter sind bei uns nicht Münze." — „So? Womit wird denn geschworen? Etwa mit eisernen?" Exspectemus, ni fallor: „womit wird denn gezahlt?" Et videtur esse lusus verborum, ita ut *ὀμνύναι* cum dativo coniungatur tamquam *νομίζειν* hac notione: „zahlen", veluti: *οἱ Βυζάντιοι σιδηρῷ νομίζουσι, οἱ Καρχηδόνιοι σκύτεσι*, Aristid.

Deinde (vv. 250 sqq.) Socrates Strepsiadem, cum se res caelestes recte ac perspicue noscere et cum Nubibus sermonem inire velle dixerit, in sacro lectulo (*ἱερὸς σκίμπους*) considere iubet, et postquam discipulum farina constravit et obruit, sollemnibus obsecrationibus Nubes deas advocat, quibus precibus Nubes deae obsecutae cum sublimibus ac magnificis cantibus in orchestram ingrediuntur, ita ut prius carmen (275—290) extra orchestram canant, posteriore perfecto (299—313) post v. 313 in orchestram prodeant. Hac tota scaena Aristophanem mysteria quaedam irridere atque etiam verba vocesque et sacrum lectulum et farinam ex eiusmodi mysteriis desumpta esse Dieterich[1]) demonstravit.

Σκίμπους igitur ad hanc caerimoniam adhibetur. Quoniam, quando aut quomodo domo elatus sit, non comperimus, cum in

[1]) Rh. Mus. 1893, pag. 275—283.

prioris aut alterius fabulae eccyclemate elatum et, antequam eccyclema revolveretur, humi positum esse nobis putandum est.

Postea v. 632 sq. Strepsiadi a Socrate imperatur:

ΣΩ. ἔξει τὸν ἀσκάντην λαβών.
ΣΤΡ. ἀλλ' οὐκ ἐῶσί μ' ἐξενεγκεῖν οἱ κόρεις.

et paulo post (694 sqq.) Strepsiades in eo considere ac meditari iubetur, quamquam cimices eum vehementissime vexant.

Atqui σκίμπους et ἀσκάντης idem significant, ita ut v. 709 pro ἀσκάντης verbum σκίμπους inveniamus; significat utrumque verbum vel lectulum vel scamnum.

Itaque quaerimus, cur lectulus denuo efferendus sit, cum iamdudum extra domum in orchestra sit neque unquam eum rursus illatum esse audiamus. Discrepantia negari non potest.

Quamquam forsitan conieceris eum a Strepsiade v. 505 sqq. meditatorium intranti esse illatum. Sed Strepsiades v. 506 sqq. dicit:

ἐς τὼ χεῖρέ νυν
δός μοι μελιτοῦτταν πρότερον·

unde sequitur Strepsiadem nihil manibus secum ferre. Deinde aliud quoque forsitan quispiam dixerit. Nam si quid in spectatorum conspectu in usu fuit neque iam opus est, id a ministro theatrali silentio inferri nobis putandum est: veluti in Acharnensibus τὸ ἐπίξηνον et in Vespis omnia, quae ad rem iudicialem a Bdelycleone et Philocleone elata erant, et in hac quoque Nubium fabula τὸν ἀσκάντην meditatione absoluta. Quae si quis opposuerit, non ab omni parte ad σκίμποδα quadrare mihi videntur, quoniam lectulus post parabasin rursus in usu est.

Sed etiamsi quis, ut in Acharn., Vespis, aliis fabulis, ita in hac fabula lectulum ante parabasin a ministro theatrali silentio inferri et postea a Strepsiade rursus efferri existimaverit, tamen equidem σκίμποδα et ἀσκάντην eiusdem tractationis esse nego. Quanam de causa Strepsiades priore (v. 250) loco, postquam in lectulo consedit, non a cimicibus vexatur, posteriore loco (v. 694 sqq.) vehementissime vexatur?

Accedit aliud. Bis lectulus in eadem fabula adhibetur, hic ad sacram caerimoniam, illic ad meditandum. Num poëtam in inventione tam ingeniosum has duas tam inter se similes in-

ventiones in eadem fabula theatro praebuisse re vera putemus? Minime, immo vero manifestum est nos, id quod iam saepius in hac fabula invenimus, rursus eiusdem rei duplicem formam agnoscere et alteram formam priori fabulae, alteram retractationi esse adsignandam.

Sed utram prioris, utram alterius fabulae esse putemus?

Haec questio decerni non potest nisi aliā adhibita. Nempe v. 497 sqq. Strepsiades, priusquam meditatorium intrat, *ἱμάτιον* exuere iubetur. Postea, v. 719, *ἐν τῷ ἀσκάντῃ* sedens queritur et alia et hoc

φρούδη δ' ἐμβάς.

Etiam *τὰς ἐμβάδας* igitur antea amisit, videlicet eodem loco, quo nunc *ἱμάτιον* ei eripitur, i. e. antequam domum Socratis intrat. Cum nos hodie hoc loco solearum iacturam iam non legamus, eam [1]) in priore fabula illo loco spectatam [2]) et in retractatione demum deletam esse nobis putandum est. Si autem sic res se habet, etiam v. 719 prioris fabulae iam fuit, et cum Strepsiades eum pronuntiet propter cimicum cruciatus, quos *ἐν τῷ ἀσκάντῃ* sedens fert, etiam *ἀσκάντης* eiusque cimices prioris fabulae inventio est habenda.

Itaque sequitur *τὸν ἱερὸν σκίμποδα* retractationi esse attribuendum.

Si autem *ἀσκάντης* eiusque cimices prioribus Nubibus adsignandi sunt, id quoque sequitur etiam totam scaenam, ubi Strepsiades *ἐν τῷ ἀσκάντῃ* sedens atque a cimicibus vexatus meditari cogitur (v. 694 sqq.), in priore fabula esse spectatam.

In huius scaenae versibus 722—745 Strepsiades saepius commodioris meditationis causa caput velare iubetur, ut omnem externam turbationem evitet. Caput autem velare non potest nisi *τῷ ἱματίῳ*; sequitur igitur pallio in priore fabula per hanc scaenam Strepsiadem indutum esse, neque, antequam domum Socratis intraret, amisisse; sed postea

---

[1]) cf. v. 103 sq. *τοὺς αλαζόνας*
τοὺς ὠχριῶντας, τοὺς ἀνυποδήτους λέγεις,
quod optime ad solearum iacturam quadrat.

[2]) nam Strepsiadem veste extra domum in spectatorum conspectu, soleis intra spoliatum esse, id quod Heidhues (p. 35 sq.) vult, non veri simile est.

etiam in prioribus Nubibus eum id amisisse nobis putandum est, propterea quod posteriore loco, vv. 856—859, qui certo priorum Nubium erant,[1]) praeter solearum iacturam (858. 9.) etiam *ἱμάτιον* amissum commemoratur. Hinc sequitur *ἱμάτιον* Strepsiadi ademptum esse meditationis scaena absoluta, h. e. ut praemium institutionis. Non dico id solum institutionis praemium fuisse, sed id praemium fuisse dico, quod Strepsiades statim solvere coactus est, quoniam iam nihil aliud apud se habebat soleis antea ademptis. Utrum postea etiam plus domo ad Socratem attulerit necne, decerni iam non potest, sed id fieri potuisse negare nolo.

VV. 497—509.

Itaque vv. 497—500:

ΣΩ. ἴθι νυν, κατάθου θοἰμάτιον.
ΣΤΡ. ἠδίκηκά τι;
ΣΩ. οὔκ, ἀλλὰ γυμνοὺς εἰσιέναι νομίζεται.
ΣΤΡ. ἀλλ' οὐχὶ φωράσων ἔγωγ' εἰσέρχομαι.
ΣΩ. κατάθου, τί ληρεῖς;

ubi Strepsiades *ἱμάτιον* exuere iubetur, rectractationi sunt attribuendi; in priore fabula hoc loco *ἐμβάδες* ei ademptae sunt, quasi[2]) in sacellum[3]) introiret.[3])

Et cum sacro specu Trophonii ipse Strepsiades in vv. 506 sqq. Socratis meditatorium comparat:

ΣΩ. οὐ μὴ λαλήσεις, ἀλλ' ἀκολουθήσεις ἐμοὶ
ἀνύσας τι δεῦρο θᾶττον;
ΣΤΡ. ἐς τὼ χεῖρέ νυν
δός μοι μελιτοῦτταν[4]) *πρότερον· ὡς δέδοικ' ἐγὼ*
εἴσω καταβαίνων ὥσπερ εἰς Τροφωνίου.
ΣΩ. χώρει· τί κυπτάζεις ἔχων περὶ τὴν θύραν;

ad illius specus, quod situm erat ad Lebadeam, visus nocturnos

---

[1]) cf. cap. III.

[2]) fortasse hoc ipsis verbis expressum erat.

[3]) cf. Preller, Gr. Myth. I, 389. (aliter Kekulé, die Rel. a. d. Balustr. der Ath. Nike).

[4]) de hac re cf. scholia ad hunc locum, veluti:
ἐπειδὴ δὲ ἀπαντῶσι δαίμονες καὶ ὄφεις καὶ ἄλλα τινὰ ἑρπετά, βαστάζουσι πλακοῦντά τινα, καὶ ῥίπτουσιν ἐπὶ τῷ ἐκφυγεῖν, alia.

somnique species celeberrimas ii, qui descensuri erant, variis caerimoniis ac vigiliis parabantur, quo facto in taetrum atque horridum specu immersi vaporibus terrestribus sopiebantur ac per somnia varias species videbant, quas postea sacerdotes interpretabantur.[1]) Atque haec quidem comparatio per se ipsa ad Socratem, qualis in priore fabula depingitur, optime quadrat.

Versus, qui antecedunt, 500—504:

ΣΤ. εἰπὲ δή νύν μοι τοδί.
ἢν ἐπιμελὴς ὦ καὶ προθύμως μανθάνω,
τῷ τῶν μαθητῶν ἐμφερὴς γενήσομαι;
ΣΩ. οὐδὲν διοίσεις Χαιρεφῶντος τὴν φύσιν.

possunt iam in priore fabula atque eodem loco auditi esse eodem iure, quo nunc in fabula tradita hic videmus.

Tum igitur v. 505 sq. Socrates Strepsiadem se sequi iussit et Strepsiades paululum cunctatus (506—508) Socratem secutus est, quasi ut post doctrinam *ἐξωτερικήν* institutionem *ἐσωτερικήν* acciperet.

vv. 627—745.

vv. 627 sqq. Socrates rursus exiens Strepsiadem *τὸν ἀσκάντην* efferre iubet, quod propter cimices fieri vix potest:

632. *Σ. αὐτὸν καλῶ θύραζε δευρὶ πρὸς τὸ φῶς·*
ποῦ Στρεψιάδης; ἔξει τὸν ἀσκάντην λαβών.
ΣΤ. ἀλλ' οὐκ ἐῶσί μ' ἐξενεγκεῖν οἱ κόρεις·
Σ. ἀνύσας τι κατάθου, καὶ πρόσεχε τὸν νοῦν.
ΣΤ. ἰδού.

Hi versus priorum Nubium sunt putandi, quoniam *ἀσκάντης* omniaque, quae ad eum pertinent, prioris fabulae inventionem esse paulo ante demonstravi.

Ceterum etiam versus, qui antecedunt, 627—31, quibusque Socrates Strepsiadis stultitiam atque oblivionem queritur, iam in priore fabula auditos esse nobis existimandum est propter v. 627:

μὰ τὴν Ἀναπνοήν, μὰ τὸ Χάος, μὰ τὸν Ἀέρα,

ubi rursus Diogenis Apolloniatae doctrina significatur atque irridetur: *Χάος* idem est atque *Ἀήρ, Ἀναπνοή:* „das mit dem Denken identische Atemholen", cf. annotat. pag. 28 [142].

---

[1]) cf. schol. et Pausan. 9, 39.

Fingit igitur poëta Strepsiadem intra domum nonnulla stulte respondisse et Socratem exire indignabundum. Hoc mea quidem sententia poëta bene finxit; nempe sic, cur iam institutio extra domum continuetur, intellegimus.

Ἀσκάντης elatus est: quam ob rem? Hoc docent vv. 694 sqq.: ut Strepsiades in eo sedens meditetur et, quid institutio profuerit, ostendat.

At in eis versibus, quos inter 635 et 694 legimus, neque ascantes neque meditatio ullo verbo tangitur, sed Strepsiades *περὶ μέτρων, ῥυθμῶν, ἐπῶν* a Socrate instituitur. His versibus (636—693), qui inter se aptissime optimeque cohaerent, fabulae actionem ac sententiarum conexum molestissime interrumpi iam alii[1]) intellexerunt. Luce clarius est etiam malam conexus rationem v. 694 *οὐδὲν μὰ Δί'* consideranti, vv. 636—693 in altera demum tractatione in hunc locum insertos eaque re vv. 694 sqq. a vv. 627—635, quibuscum optime cohaerent, esse diremptos. Illos versus autem (636—693), quos propter argutias ac subtilitatem quaestionum, quas continent, grammaticarum et propter vv. 847 sqq. et v. 1248[2]) proecdosi adimi nolim, ante parabasin et ante vv. 497 sqq. in prioribus Nubibus auditos esse censeo, praesertim cum antea inter parodum et parabasin, i. e. inter v. 477 et 510 plures quam triginta duos versus locum tenuisse manifestum sit.[3]).

A v. 694 *ἀλλὰ κατακλινεὶς δευρί* (nam *οὐδὲν μὰ Δί'* in retractatione alicuius conexus restituendi causa poëtam scripsisse putandum est) ea scaena orditur, qua Strepsiades in lectulo sedens meditari iubetur, quamvis acriter cimices eum vexent. Postquam paululum cunctatus in lectulo consedit (694—99), chorus hortatur, ut accurate et celeriter meditetur (700 sqq. duo versus carminis librarii mendo exciderunt). Sed Strepsiadi, qui prae dolore meditari vix potest, magnae querelae (709—15, 717—22) eliciuntur.

---

[1]) cf.: Köchly l. l. pag. 417. Kock l. l. pag. 49. Sauerwein, Ostenditur, qui loci in superstite Nub. comoedia etc., diss. inaug. Rostochii 1872, pag. 39.

[2]) cf. cap. III.

[3]) videmus igitur partes institutionis in priore fabula factae iam prorsus inter se esse commixtas.

Sequuntur vv. 723—745.

Σ. οὗτος, τί ποιεῖς; οὐχὶ φροντίζεις; ΣΤ. ἐγώ;
νὴ τὼ Ποσειδῶ. Σ. καὶ τί δῆτ' ἐφρόντισας;
ΣΤ. ὑπὸ τῶν κόρεων εἴ μού τι περιλειφθήσεται.
Σ. ἀπολεῖ κάκιστ'. ΣΤ. ἀλλ', ὦγάθ', ἀπόλωλ' ἀρτίως.
Σ. οὐ μαλθακιστέ', ἀλλὰ περικαλυπτέα.
ἐξευρετέος γὰρ νοῦς ἀποστερητικὸς
κἀπαιόλημ'. ΣΤ. οἴμοι, τίς ἂν δῆτ' ἐκβάλοι
ἐξ ἀρνακίδων γνώμην ἀποστερητρίδα;
Σ. φέρε νυν, ἀθρήσω πρῶτον, ὅτι δρᾷ, τουτονί.
οὗτος, καθεύδεις; ΣΤ. μὰ τὸν Ἀπόλλω 'γὼ μὲν οὔ.
Σ. ἔχεις τι; ΣΤ. μὰ Δί' οὐ δῆτ' ἔγωγ'.
Σ. οὐδὲν πάνυ;
ΣΤ. οὐδέν γε πλὴν ἢ τὸ πέος ἐν τῇ δεξιᾷ.
Σ. οὐκ ἐγκαλυψάμενος ταχέως τι φροντιεῖς;
ΣΤ. περὶ τοῦ; σὺ γάρ μοι τοῦτο φράσον, ὦ Σώκρατες.
Σ. αὐτὸς ὅτι βούλει πρῶτος ἐξευρὼν λέγε.
ΣΤ. ἀκήκοας μυριάκις ἁγὼ βούλομαι,
περὶ τῶν τόκων, ὅπως ἂν ἀποδῶ μηδενί.
Σ. ἴθι νυν, καλύπτου καὶ σχάσας τὴν φροντίδα
λεπτὴν κατὰ μικρὸν περιφρόνει τὰ πράγματα,
ὀρθῶς διαιρῶν καὶ σκοπῶν. ΣΤ. οἴμοι τάλας.
Σ. ἔχ' ἀτρέμα· κἂν ἀπορῇς τι τῶν νοημάτων,
ἀφεὶς ἄπελθε· κᾆτα τὴν γνώμην πάλιν
κίνησον †αὖθις αὐτὸ καὶ ζυγώθρισον.

Strepsiades in lectulo sedens capite velato cogitationem praedatoriam excogitare iubetur (723—30). Paulo post Socrates, quid discipulus faciat, inquirit, cum Strepsiades obdormivisse ei videatur; nihil habet nisi *πέος ἐν τῇ δεξιᾷ*, (731—34). Strepsiades iterum caput velare et meditari iussus quaerit, quanam de re meditetur (735. 6). Socrates hortatur, ut ipse, quid velit, inveniat (737). Tum Strepsiades indignabundus se iam sescenties dixisse dicit: *περὶ τῶν τόκων* (738. 9). Postremo Socrates tertium monet, ut caput velet et res suas circumspiciat (quod Strepsiadi v. 742 exclamationem *οἴμοι τάλας* elicit) et, si in altera re labatur, alteram quaerat (743—45).

Hanc scaenam, quippe quae tota ἐν ἀσκάντῃ agatur, ob id ipsum ex priore fabula servatam esse secundum ea, quae supra demonstravi, putandum est.

Sane quidem hac sententia ab omnibus fere viris doctis, qui de hac fabula et de hoc loco disseruerunt, me discrepare haud ignoro. C. Fr. Hermann,[1]) Fritzsche, Kock, Teuffel-Kaehler, Koechly, Buecheler, Witten, Naber (conferenda est sententiarum compositio apud Heidhuesium l. l. pag. 23) vv. 731—34 sive 731—39 priori, 740—45 sive 743—45 alteri fabulae adscripserunt. Qui enim fieri potest, inquiunt viri docti, ut Socrates Strepsiadem, quem quantopere a cimicibus torqueatur suis oculis videt, dormire opinetur (οὗτος, καθεύδεις; 732)? Apparet igitur, aiunt, hos versus, in quibus Strepsiades se somniculosum segnemque praebet, bene ad chori ne dormiat adhortantis (705) verba, minime ad eos, qui eum a cimicibus vexari faciunt, versus quadrare. Perspicue ergo, inquiunt, hoc loco duae tractationes dignoscuntur, ut chori carmen una cum iis versibus, qui Strepsiadem somniculosum praebent, priori, ceteri, qui eum a cimicibus vexatum ostendunt, alteri fabulae addicendi sint.

At primum quidem verba chorici carminis 705:

ὕπνος δ' ἀπέστω γλυκύθυμος ὀμμάτων

cum tragicum colorem praestent, in hac quaestione nullius momenti sunt. Deinde, id quod cum Heidhuesio consentio (l. l. pag. 24), haec somni necessitas ac segnities ob id ipsum, quod Strepsiades a cimicibus acerrime vexatur, suo loco est; nam his ipsis laboribus malisque confectus tandem propter virium defectionem in statum somno simillimum incidit.

---

[1]) cf. Hermann, Ges. Abhandlungen u. Beiträge, p. 272 sq.
Fritzsche, de fab. ab Ar. retr., spec. III.
Kock, l. l. pag. 50 sq.
Teuffel-Kaehler in edit. praef. 32 sqq.
Koechly, l. l. pag. 425.
Buecheler, l. l. pag. 673.
Witten, de Nub. fab. ab Ar. retractata, Progr. Erf., pag. 13.
Naber, Mnemos. XI, pag. 313.
Sauerwein, l. l. pag. 39 sq.

Contra Zielinski (l. l. pag. 38 sqq.) et Beer Strepsiadem a cimicibus vexatum prioris fabulae proprium fuisse censent.

Sed etiam alia nonnulla viri docti in hac scaena mirati sunt, primum quod Strepsiades ter deinceps caput velare iubetur, deinde, quod, quamquam Socrates Strepsiadem cogitationem praedatoriam atque fraudem aliquam excogitare vv. 728 sq. dilucide iusserat, tamen Strepsiades v. 736 quanam de re meditetur quaerit et Socrates, etsi, quid discipulus velit, iamdudum ignorare non potest, adhortatur, ut ipse quid velit inveniat ac pronuntiet.

Sed huic alteri dubitationi Heidhues (l. l. pag. 26) recte opponit Strepsiadem, quippe qui propter cimicum cruciatus meditari non possit, quanam de re meditaretur, iamdudum oblitum quid deliberet interrogare, Socratem autem clarissima sua docendi arte, cui ipse nomen *μαιευτική* indiderat, ex discipulo ipso quid deliberet elicere velle ob eamque causam suo iure v. 737 respondere. Atque illud quidem, quod Strepsiades ter caput velare iubetur, mirum esse Heidhues recte negat (l. l. pag. 25). Nam prima adhortatio v. 727

οὐ μαλθακιστέ, ἀλλὰ περικαλυπτέα

cum nihil profecerit, Socrates v. 735 iterum imperat

οὐκ ἐγκαλυψάμενος ταχέως τι φροντιεῖς;

at discipulus non illico oboedit, sed aliud quaerit, qua re perfecta Socrates suo iure tertium v. 740 *ἴθι νυν καλύπτου* imperat et ad meditandum incitat et Strepsiadi ob id imperium ingemiscenti (*οἴμοι τάλας*) suadet, ut si quam cogitationem propositam non adsequatur, dimittat et ad aliam transeat.

Sed etiam in hoc consilio v. 743 sqq.

ἔχ' ἀτρέμα· κἂν ἀπορῇς τι τῶν νοημάτων
ἀφεὶς ἄπελθε· etc.

viri docti offenderunt, quia similia iam chorus v. 702 sq. suaserat:

ταχὺς δ' ὅταν εἰς ἄπορον πέσῃς,
ἐπ' ἄλλο πήδα νόημα φρενός,

ad quos versus Kock recte in editione sua adnotat: „der Dichter verspottet die scheinbar abspringende Disputierweise des Sokrates, der, wenn die Untersuchung auf einem Wege nicht gelingen wollte, gleich einen neuen zu finden wusste.“ Sed cum hoc priore loco chorus ante meditationem, illo posteriore Socrates post-

quam meditatio non processit, illud suadeant, utrumque suo loco esse mihi quidem videtur.

Totum locum mihi rursus perspicienti C. Fr. Hermann obsistit (l. l. pag. 272). Quomodo, inquit vir doctissimus, languida illa intermissio ante v. 731

φέρε νυν, ἀθρήσω πρῶτον ὅτι δρᾷ τουτονί

tolerari poterat, ne molestia fieret, „die selbst auf unserm Theater kaum vorkommen, von dem griechischen Dichter aber gewiss durch einen eingeflochtenen Chorgesang vermieden worden sein würde"? Hoc et ego credo; itaque quaerendum est, nonne forte canticum, quod Hermann postulat, hodie quoque aliquo loco fabulae legatur, et propterea animum adverte, quaeso, ad canticum, quod nunc v. 805 sqq. legimus.

Canticum vv. 805 sqq.

ἆρ' αἰσθάνει πλεῖστα δι' ἡμᾶς ἀγάθ' αὐτίχ' ἕξων
μόνας θεῶν; ὡς
ἕτοιμος ὅδ' ἐστὶν ἅπαντα δρᾶν
ὅσ' ἂν κελεύῃς,
σὺ δ' ἀνδρὸς ἐκπεπληγμένου καὶ φανερῶς ἐπηρμένου
γνοὺς ἀπολάψεις, ὅτι πλεῖστον δύνασαι,
ταχέως· φιλεῖ γάρ πως τὰ τοιαῦθ' ἑτέρᾳ τρέπεσθαι.

Iam Teuffel (Philol. VII, 330 sqq.) et postea Buecheler (l. l. pag. 666) atque Kock (l. l. pag. 51) hoc canticum, quod nunc v. 805 sqq. legimus, hoc loco omnino non posse intellegi cognoverunt. Apparet enim chorum haec verba facere ad Socratem et hortari, ut Strepsiadem totum captum, quoad tempus sit quam maxime exspoliet; si autem his verbis Socratem alloquitur, Socrates in orchestra esse debet, verum eum iamdudum post v. 790 domum intrasse satis perspicuum est. Nam quod Heidhues (l. l. pag. 15) prima verba

ἆρ' αἰσθάνει πλεῖστα δι' ἡμᾶς ἀγάθ' αὐτίχ' ἕξων
μόνας θεῶν;

ambigue ad utrumque, Socratem et Strepsiadem, dicta esse et a Socrate porta aperta audiri potuisse opposuit atque etiam solum ad Strepsiadem fieri Roemer (Sitzber. der Münch. Akad. 1896,

Heft II, p. 243) existimavit, prorsus abici velim. Nam primum in antiqua comoedia nemo quicquam intra domum porta aperta casu audit, sed aut extra domum est et audit aut intra domum est neque audit. Deinde quonam iure Nubes Strepsiadem per se subito plurimorum bonorum participem fore gloriari possunt? An propterea, quod modo ei suaserunt, ut pro se filium ad Socratis disciplinam mitteret? Sed tam parati consilii mox fortasse Strepsiadi ipsi, opinor, in mentem venturum erat. Quomodo vero Roemer in verbis sequentibus, quae prioris sententiae causam afferunt:

ὡς ἕτοιμος ὅδ' ἐστὶν ἅπαντα δρᾶν
ὅσ' ἂν κελεύῃς

ὅδε ad Phidippidem referri velit, quamquam ὅδε semper ad eum, qui adest, spectat et Phidippides abest, praeterea Nubes filium nunquam antea viderunt ob eamque rem, utrum omnia, quae pater imperet, facere paratus sit necne, scire omnino non possunt, ignorare me confiteor et iam Heidhues (l. l. pag. 58 sq.) id reiecit. Quod cum hoc canticum suo loco non sit, Teuffel et Buecheler pro vv. 457—475 post v. 456 id in priore fabula locum tenuisse iudicaverunt, quod si concesseris, vv. 476. 7 optime hoc carmen sequantur, nam tum versibus 476. 7 idem appelletur[1]) atque antea. Neque illud negari potest secundum argumentum quoque et sententiam huc optime inseri carmen. Sed unum obstat, quod etiam Heidhues recte opposuit (l. l. pag. 30 sq.), quod Strepsiades hanc adhortationem audire non debebat, hoc loco audire debebat. Itaque ob eam causam et quod vv. 457—475 optime cum iis, qui antecedunt, versibus cohaerent ad eosque quadrant, Teuffelii et Buecheleri coniecturam accipere non possum.

Canticum, quod dico, antistrophum est strophae vv. 700—705, nisi quod strophae duo versus ultimi librarii mendo exciderunt. Atqui post v. 730 canticum desiderari Hermann recte monuit.[2]) Quid igitur per se veri similius est quam hoc loco

---

[1]) de hac re vide cap. IV, ubi de his vv. accuratius egi.

[2]) Nam Aristophanes saepe lacunas actionis cantico explevit; cf. H. Steurer, de Aristoph. carminibus lyricis, diss. inaug. Strassburg 1896, pag. 3 sqq., ubi multa exempla afferuntur.

strophae, quae antecedit, antistropham in priore fabula auditam esse? Canticum autem vv. 805 sqq. non ita male in hunc locum inseritur. Nam hic Socrates per totum canticum adest et a choro appellari potest. Strepsiades autem a cimicibus tam acriter vexatus, ut cruciatu confectus paene obdormiscat, praeterea capite velato hoc loco nihil huius adhortationis audit.[1]) Deinde Strepsiades hoc animi habitu omnia imperata facere paratus est (807. 8) et perterritus (810), quare chorus suadere potest: *ἀπολάψεις ἀνδρός* (811 sq.).

Si autem hoc loco canticum audiebatur, illud *πρῶτον* in v. 731

φέρε νυν, ἀθρήσω πρῶτον, ὅτι δρᾷ, τουτονί,

in quo nonnulli offenderunt, satis intellegitur, cum meditandi scaena, quae ante canticum propter discipuli lassitudinem abrupta erat, optimo iure post canticum quasi denuo inciperetur.

Sane quidem canticum, quod dico, prorsus alio prioris fabulae loco auditum esse ipse prius suspicatus sum. Nempe parabasin fortasse aptissime non inter singulas institutionis partes, sed post totam demum Strepsiadis institutionem secuturam esse concedo (cf. Buecheler l. l. p. 673), i. e. eo loco, quo nunc illud canticum, quod dico, legimus. Si autem haec sit res, canticum suo loco movetur et forsitan suspiceris vice versa canticum antea illo loco positum esse, quo nunc parabasin legimus, i. e. post v. 509. Neque male in hunc sententiarum conexum inseratur. Nam hic Strepsiades omnia facere paratus est, hic chorus ex Socrate quaerere potest, nonne, quid fructus ex ipsis, Nubibus deabus, capiat, intellegat. Ne Strepsiades haec

---

[1]) Itaque Nubes deas carmen summissa voce canere non opus est statuere. Quamquam fortasse etiam maior sit ironia, si sumamus chorum cantica 700 sqq. et 803 sqq. summissa voce cecinisse atque eisdem verbis, quibus Strepsiadem monuerit:

ὕπνος δ'ἀπέστω γλυκύθυμος ὀμμάτων, eum sopivisse. Sed id cum per se ipsum mihi quidem non veri simile videtur, tum numeri iambici et choriambici (tantum versus *ἕτοιμος ὅδ'ἐστὶν ἅπαντα δρᾶν* est logaoedicus, cf. Christ, Metrik, 1. Aufl., S. 265) non sopiunt, sed incitant. — Si exempli causa id Philoctetae canticum conferamus, quod Philocteta dormitante chorus canit, eius numeri ab huius carminis numeris prorsus discrepant.

verba audiat, eum meditatorium intrare sumendum est ante Socratem, qui paululum moratur, ita ut primos versus cantici audiat. Si autem canticum hoc loco et parabasis illo loco inferiore audiebatur, id optime ad duas alias res quadret. Nam tum primum quidem ea scaena, qua Strepsiades sapientia modo accepta gloriatur (814 sqq.), statim parabasin sequatur, id quod cum Pacis simili scaena v. 819—855 simili loco posita omnino congruat. Deinde chori sententiae et animi commutationem (cf. e. c. differentiam vv. 805 sqq. et 1458 sqq.) post parabasin demum inveniamus, id quod in aliis quoque Aristophanis fabulis videmus, imprimis in Vespis.

Itaque multis de causis parabasis cantici, parabaseos canticum antea tenuisse locum videtur. Sed hanc coniecturam quamvis mihi arridentem tamen reiciendam censui.

Nempe primum quidem Socratem non solum primos versus, sed totum carmen audire debere monendum est. Non dico semper eum, qui a choro appellatur, adesse debere, sed dico adesse debere eum, cui chorus aliquid imperat, suadet, et suadet chorus tota altera cantici parte Socrati:

σὺ δ᾽ ἀνδρὸς ἐκπεπληγμένου καὶ φανερῶς ἐπηρμένου
γνοὺς ἀπολάψεις, ὅτι πλεῖστον δύνασαι,
ταχέως· φιλεῖ γάρ πως τὰ τοιαῦθ᾽ ἑτέρᾳ τρέπεσθαι.

Deinde, etiamsi hoc neglegamus, tamen canticum multo brevius est quam ut ii, qui spectant, institutionem intus continuatam esse animis fingere possint et Aristophanes spectatores id fingere ipse voluerit, quamvis saepe deceptionem, quam vocant, scaenicam neglegat. Confer, quaeso, imprimis Vesparum locum (1265 sqq.), ubi post v. 1264 Philocleonem et Bdelycleonem convivio interesse nobis animis fingendum est. Ibi ad lacunam explendam primum sequitur canticum, quod triginta fere versus complectitur (non septem, ut in vv. 805 sqq., quorum primos ut Socrates audiat necessarium est, ita ut institutionem postea demum incipere possit); deinde rursus triginta circiter versus sequuntur, quibus Xanthias servus, quae in convivio gesta sint, narrat; tum demum Philocleo a convivio redit.

Denique ne illud quidem potest statui Strepsiadem paulo

ante Socratem meditatorium intrare et Socratem paululum morari, quoniam Socrates v. 505 sq. clare et distincte contrarium dicit:

οὐ μὴ λαλήσεις, ἀλλ' ἀκολουθήσεις ἐμοὶ
ἀνύσας τι δεῦρο θᾶττον;

Hic igitur huius cap. II fructus est:

In priore fabula Strepsiades ante parabasin cum aliis rebus tum grammaticis institutus cum Socrate meditatorium intrare iussus est, ut intra domum quasi maiori sapientiae initiaretur, antea soleis ademptis, quasi sacrum locum ingrederetur (contra pallio post perfectam demum institutionem privatus est). Deinde sequebatur parabasis. Post parabasin *ἀσκάντην* efferre iussus est, ut in hoc lectulo quamvis cimicibus abundanti capite velato meditaretur; inter v. 730 et 31 chorus strophae v. 700—705 antistropham (805 sqq.) cantabat.

Servati sunt ex priore fabula versus hi:

636—693.	sequebatur parabasis.
lacuna.	627—635.
ἐμβάδων iactura	694—730.
500—504?	805—813.
505—509.	731—745.

Cap. III. Finis institutionis; Strepsiades sapientiam iactat apud Phidippidem; Strepsiades et creditores.

1. vv. 746 sqq.

Tot tantasque Socratis adhortationes eventus sequitur mire prosper. Nam Strepsiades praeclarissimas duas cogitationes praedatorias invenit, ut etiam severi magistri laudem v. 757 *εὖ γε* atque etiam maiorem laudem v. 773 *σοφῶς γε νὴ τὰς Χάριτας* accipiat, quas laudes minime recte Heidhues (l. l. pag. 23 in annotatione) per ironiam praebitas esse existimat. Tum vero tertia illa interrogatio sequitur, cui quod Strepsiades inepte respondet (775—82), Socrates subito atque inopinato summa

ira incensus discipulum expellit (783), quia semper quicquid didicerit extemplo obliviscatur (785. 6). Sed nihil adhuc in senis ingenio apparuit obliviosum et accuratius examinanti haec oblivio, cuius Socrates discipulum arguit, in sequentibus demum versibus cognoscetur; nam parvula repetitione habita quid primum didicerit reminisci iam non potest (vv. 787—790). Socrates abit, Strepsiadi desperanti chorus, ut, si filius ei sit, hunc ad Socratis disciplinam pro se mittat, suadet (791 sqq.).

Totam hanc extremam scaenae partem et potestatem Strepsiadis expellendi quasi procul arcessitam et ad superiorem partem, in qua Socrates ipse discipuli argutias atque sagacitatem admiratus erat, omnino non accommodatam esse luce clarius est et ex illo prospero eventu, quem in vv. 746—774 vidimus, colligendum Strepsiadem ut perfectum sophistam ex Socratis institutione esse discessurum. Accedit, quod Strepsiades postea cum sapientiae recens acceptae exempla proponit (cf. v. 825 sqq., 847 sqq.) tum ipse, non Phidippides creditores exigit, qua in re idem sensisse iam Köchlyum,[1]) Weylandum, Schanzium, Kockium, Zielinskium cum magno meo gaudio invenio. Itaque viri docti in priore fabula Strepsiadem ut perfectum sophistam ex Socratis institutione discessisse suspicati sunt et equidem hanc suspicionem prorsus comprobo atque accipio, quare vv. 783—804 retractationi addicendos esse censeo. Versus 775—82 autem, quos omnino alio prioris fabulae loco dictos esse puto, postea[2]) tractabo.

Sed Heidhues (l. l. pag. 36 sq.) Boehringerum secutus (Über die W. des Ar., 1863, p. 23 sq.) illud, quod viri docti, quos supra dixi, de Strepsiade creditores exturbanti senserunt, rectum esse negat. Boehringer enim Strepsiadem in illa scaena, qua creditores

---

[1]) cf.: Köchly, l. l. pag. 425 sq., 428.
Weyland, l. l. pag. 29—32.
Schanz, Praefat. in Plat. Apol. edit. pag. 9.
Kock, l. l. pag. 47. 52.
Zielinski, l. l. pag. 38. 39.

cf. etiam: Brentano, Untersuchungen über das griech. Drama, I. Teil: Aristoph., pag. 65.

[2]) cf. huius commentationis cap. IV.

expellit, nequaquam tantae doctrinae sophisticae documenta edere iudicat, ut Socratis institutionem bene cessisse existimare cogamur. At si Heidhuesio et Boehringero ita videtur, mihi non videtur, sed equidem versus illos certe 1290 sqq., ubi Strepsiades inde, quod mare fluminibus perpetuo affluentibus non augetur, ne pecuniam quidem augeri oportere colligit, ingeniosissimi artificii sophistici puto. Sed Heidhuesio aliud accedit. Existimat enim Strepsiadem victoriam a creditoribus omnino non reportare, quoniam dubium esse nequeat, quin creditores exturbati eum ad ius vocaturi sint, id quod Strepsiades Phidippidis ope fretus non timeat. Sed hoc rectum esse nego. Reminiscere, quaeso, aliarum Aristophanis fabularum, veluti Acharnensium (v. 827) aut Avium (v. 990. 1018. 1031. 1463), in quibus sycophanta vel quivis alius homo incommodus verberibus de orchestra deturbatur, et si is, qui verberatur, etiam sescenties „μαρτύρομαι“ (e. c. Avium v. 1031) vel si quid aliud eiusmodi dicat, spectatoribus res finita est vicitque is, qui remanet alterumque expulit, neque quisquam, quid post scaenam secuturum sit, quaerit. Itaque Strepsiades, si quidem in spectatorum conspectu vicit, omnino vicit vicitque et sophistica sua calliditate et manu.

Postquam igitur institutio prospere cessit, ἱμάτιον quoque discipulo ademptum est (cf. supra pag. 32. 33).

Alia vero quaestio est, quonam modo, cum Strepsiadis institutio prospere cesserit, totam fabulae prioris actionem porro progressam esse iudicemus. Koechly igitur et Kock in priore fabula Phidippidem omnino non a Socrate, sed a Strepsiade ipso sapientia sophistica redundanti eruditum esse putant, quam postea contra patrem ipsum creditorum victorem adhiberet. Weyland Strepsiadem, quamquam ut perfectus philosophus ex Socratis disciplina discesserit, tamen postea se multa oblitum esse animadvertisse filiumque misisse existimat. Sed neque hoc neque illud ferri posse Heidhues (l. l. pag. 39) recte iudicat. Nam hoc, quod Weyland vult, quasi procul arcessitum esse manifestum est; de illo autem, quod Koechly et Kock existimant, rectissime Heidhues l. c. haec iudicavit: „Ein Nonsens ist es zudem, anzunehmen, der Alte habe, wenn er selbst den Kursus mit Erfolg absolvierte, noch erst seinen Sohn, der doch herzlich wenig Lust hatte, mit diesen Dingen behelligt. Er

war ja dann selbst Manns genug, sich die Manichäer vom Halse zu schaffen. Die Unterweisung des Sohnes durch Strepsiades wäre dann nicht im Gesamtplane begründet, sondern diente nur dem Zwecke, die Prügelscene zu ermöglichen".[1])

Itaque relinquitur, ut Phidippidem in prioribus Nubibus omnino neque a Socrate neque a Strepsiade eruditum esse colligam. Quae huic suspicioni contradicere videantur, non talem vim habent, qualem primum animadvertenti habere videntur. Nam quod ab Athenaeo (IV 171 c) ii versus ex *prioribus* Nubibus citantur, quos nunc vv. 1196 sqq. legimus:

A. *πῶς οὐ δέχονται δῆτα τῇ νουμηνίᾳ*
ἀρχαὶ τὰ πρυτανεῖ', ἀλλ' ἔνῃ τε καὶ νέᾳ;
B. *ὅπερ οἱ προτένθαι γάρ δοκοῦσί μοι ποιεῖν.*
ὅπως τάχιστα τὰ πρυτανεῖ' ὑφελοίατο,
διὰ τοῦτο προὐτένθευσαν ἡμέρᾳ μιᾷ.

nihil impedit, ne hos versus etsi iam in prioribus Nubibus tamen prorsus alio loco et in alio sententiarum conexu dictos esse suspicer, et cum Athenaeus primos versus a Strepsiade, ceteros tres a Phidippide pronuntiatos esse, sicuti nunc legimus, non[2]) tradiderit, hos quinque versus in priore fabula fortasse in eruditione ante parabasin exhibita auditos esse ultimosque versus tres a Socrate Strepsiadi responsos conicio. Conferas huc, si placet, verba VI. hypotheseos haec: *τὰ μὲν γὰρ ..... καὶ ἐν τῇ τάξει καὶ ἐν τῇ τῶν προσώπων διαλλαγῇ μετεσχημάτισται.* Atque etiam minoris momenti est, quod scholiasta ad Platonis Axiochum 465 ex *prioribus* Nubibus *δὶς παῖδες οἱ γέροντες* citat, quod in huius fabulae v. 1417 legimus; nam hoc proverbium aliquo alio prioris fabulae loco (veluti in scaena vv. 816 sqq.) afferri potuisse quis negaverit? Ceterum Buecheler (l. l. pag. 676) in hac scholiastae annotatione numerum *ά* ut falso iteratum ex prioribus verbis, in quibus bis numerus *ά* invenitur, deleri vult.

---

[1]) cf. etiam Zielinski l. c., qui idem sentit et iam idem collegit atque ego.

[2]) cf. Athenaei editionem Meinekianam. Itaque non recte mihi quidem Kaibel in textus Meinekiani tractatione nomina Strepsiadis Phidippidis praescripsisse videtur.

2. vv. 814 sqq.

Catastropha autem, quomodo in priore fabula effecta sit, hodie cognosci iam non potest.

Sed ut ea paucis attingam, quae etiam in ea parte, quam nunc Strepsiade expulso post v. 813 legimus, ex priore fabula recepta esse iudico, primum huc referendos esse eos versus puto, quibus Strepsiades sapientiam modo acceptam apud filium iactat; namque etiamsi filium in priore fabula non erudivit, tamen apud eum cum quadam sui aestimatione de nova sapientia gloriatus, quanto sapientior factus esset quam filius, demonstrare potuit. Conferri potest ea Pacis scaena (819—55), qua Trygaeus e caelo reversus apud servum ea, quae viderit, iactat (cf. supra pag. 42). Huc igitur referendi mihi videntur: vv. 816—838;[1]) 843—853, in quo versu 853 animum adverte, quaeso, ad verba *παρελθὼν παρὰ τοὺς γηγενεῖς*, quae locutio optime ad illum superiorem locum quadrat, quo Socratis meditatorium cum Trophonii spelunca comparabatur (v. 508); denique vv. 856—859, in quibus vestis et solearum iactura commemoratur.

Sed ne quid neglegere videar, non mirer, si quis in eiusdem scaenae vv. 868 sqq. offendat, quos a me alteri fabulae attribuendos esse apparet:

Σ. νηπύτιος γάρ ἐστ' ἔτι
καὶ τῶν κρεμαστρῶν οὐ τρίβων τῶν ἐνθάδε.
Φ. αὐτὸς τρίβων εἴης ἄν, εἰ κρέμαιό γε etc.

Nam si Socratem in priore fabula cremathra usum esse et in altera fabula eccyclemate me supra demonstrasse memineris (cap. I.), forsitan quaesiveris, quonam iure hoc loco cremathrae mentio fiat, quam ad illum priorem locum vv. 218 sqq. spectare manifestum est. Sed si schol. ad 591 conferas: *δῆλον οὖν ὅτι κατὰ πολλοὺς τοὺς χρόνους διεσκεύασε τὸ δρᾶμα*, quod ad parabaseos locum quendam scholiasta annotavit, haec verba forsitan huc quoque referas atque mecum conicias Aristophanem hunc locum (868 sqq.) posteriore tempore quam finem prologi (200 sqq.) retractavisse et consilio mutato cremathram tenere voluisse, sive ut Socratem, sicuti in priore fabula, in cremathra spectari vellet sive discipulos.

---

[1]) cf. quae de vv. 833—838 supra dixi p. 28.

3. vv. 1115—1130: epirrhema.

Ut vero ad ea enumeranda redeam, quae praeterea ex priore fabula servata esse existimo, epirrhema illud vv. 1115—1130 una cum ceteris viris doctis huc refero, quippe quo simplicius ac liberius poëta victoriam palmamque sibi flagitet quam ut, postquam prior fabula ceciderit, fingi potuisse videatur. Utrum in priore fabula fortasse statim post Strepsiadis institutionem finitam an postea auditum sit, quis hodie decernere potest?

4. vv. 1131—1141; Strepsiades et creditores, vv. 1214 sqq.

Deinde ad priores Nubes referendos censeo vv. 1131—1141, quos statim [1]) illa scaena sequi poterat, qua Strepsiades creditores exturbat (vv. 1214 sqq.) in quaque nihil nisi vv. 1227—1231 alterius fabulae additamentum esse puto; h enim vv.

1227 *Π. καὶ νὴ Δί' ἀποδώσειν γ' ἐπώμνυς τοὺς θεούς.*
Σ. μὰ τὸν Δί'· οὐ γάρ πω τότ' ἐξηπίστατο
Φειδιππίδης μοι τὸν ἀκατάβλητον λόγον.
1230 *Π. νῦν δὲ διὰ τοῦτ' ἔξαρνος εἶναι διανοεῖ;*
Σ. τί γὰρ ἄλλ' ἂν ἀπολαύσαιμι τοῦ μαθήματος;

ad Phidippidis institutionem spectant et ipsis verbis atque elocutione operam retractantis demonstrant, si similitudinem conferas in pristinis verbis:

1232 *Π. καὶ ταῦτ' ἐθελήσεις ἀπομόσαι μοι τοὺς θεούς;*
Σ. ποίους θεούς; Π. οὓς ἂν κελεύσω 'γωγέ σε,
τὸν Δία, τὸν Ἑρμῆν, τὸνΠοσειδῶ. Σ. νὴ Δία.

atque in verbis additis:

1227 *Π. καὶ νὴ Δί' ἀποδώσειν γ' ἐπώμνυς τοὺς θεούς.*
Σ. μὰ τὸν Δί'.

Accedit, quod v. 1232

Π. καὶ ταῦτ' ἐθελήσεις ἀπομόσαι μοι τοὺς θεούς;

---

[1]) nam v. 1214 Strepsiades in orchestra est, cum Pasias non pulset aut vocet. *καλοῦμαι* v. 1221 non significat: „ich rufe", sed: „ich lade vor." In altera fabula Strepsiadem post 1212 introire et postea rursus exire poëta voluit.

multo melius cum vv. 1224—26 quam cum v. 1231 coniungitur. Nam quid Strepsiades *ἀπομόσαι* vult? quid iusiurando negare vult? Se, quem rem equinam odisse nemo sit quin sciat, equum emisse, ita ut v. 1232, quem dico, ad eos versus (1224—26) pertineat, quos in priore fabula subsequebatur. Contra si v. 1232 versum 1231 subsequitur, ad 1227 (*καὶ νὴ Δί' ἀποδώσειν γ' ἐπώμνυς τοὺς θεούς*) referendus est, qui quinque versibus ante locum tenet.

5. vv. 1303—1320; vv. 1345 sqq.

Sequitur hanc scaenam chori carmen vv. 1303 sqq., stropha et antistropha, ac stropham quidem (1303—1310), qua chorus seni ob impudentiam calamitatem praedicit, etiam in prioribus Nubibus hic subsecutam [1]) esse ne sumam nihil impedit vel sumere necesse est, quoniam Strepsiades is est, qui creditores expellit, ita ut chorus eum v. 1309 appellet: *τοῦτον τὸν σοφιστήν*, quod nonnisi ad eum Strepsiadem quadrat, cuius institutio bene evenit quique creditores ipse pepulit.

Antistropham autem (vv. 1311—1320), qua chorus id, quod modo dixit, plenius profert filiumque ipsum patri perniciei futurum esse praedicit, vel ob id ipsum et propterea, quod haec amplificatio post aptissima strophae verba languidae iterationis speciem praebet atque etiam illa priora verba debilitat, in retractatione serissimeque fictam esse veri simile est.[2])

Ac si iam stropham, quae a v. 1345 initium facit, accuratius percenseo, mirae cuiusdam similitudinis numerorum mihi in mentem venit, quae inter hos et eos versus intercedit, a quibus stropha v. 1345 incipit; namque compositio horum strophae 1303 sqq. versuum:

1303 *οἷον τὸ πραγμάτων ἐρᾶν φλαύρων· ὁ γὰρ*
γέρων ὅδ' ἐρασθεὶς
ἀποστερῆσαι βούλεται τὰ χρήμαθ' ἁδανείσατο·

---

[1]) cf. Koechly, l. l. pag. 429.

[2]) Contra non offendendum est in eo, quod hic stropham antistropha subsequitur. Id apud Aristophanem in omnibus fere fabulis, in quibusdam etiam saepius invenitur, ita ut eadem stropha non solum bis, sed etiam ter quater, sexies octies deinceps iteretur. cf. H. Steurer, de Ar. carminibus lyricis, diss. inaug. Strassbg. 1896, pag. 13—16.

prorsus congruit, si pro *ἀκόλαστος* v. 1348 simile quod verbum, quod duas syllabas amplectitur, scripsimus, e. c. *θρασύς*, cum horum strophae 1345 sqq. versuum structura:

1345 *σὸν ἔργον, ὦ πρεσβῦτα, φροντίζειν ὅπῃ*
τὸν ἄνδρα κρατήσεις,
ὡς οὗτος, εἰ μή τῳ 'πεποίθειν, οὐκ ἂν ἦν οὕτω
θρασύς·

Nonne fortasse hoc canticum vv. 1345 sqq. in priore fabula cantici vv. 1303—1310 antistropham effecisse potest, ut in retractatione demum carminis vv. 1345 sqq. clausula mutaretur et strophae vv. 1303—10 nova antistropha vv. 1311—20 adderetur? Quamquam hoc nequaquam nisi per coniecturam statui posse fateor, tamen, si rectum sit, sequatur Strepsiadem antea ab aliquo homine vexatum esse atque tum a choro incitari, ut, quomodo eum arceat, videat. Quodsi et hoc concesseris et ea adieceris, quae Poppelreuter[1]) de scaenis scurrilibus disseruit, quas post parabasin in comoedia antiqua saepe invenimus quibusque multi deinceps plerumque eum, qui partes primarias agit, aut adeunt aut vexant, veluti etiam in Aristophanis Acharnensibus, Pace, Avibus, Pluto, praeterea Ecclesiazusis, forsitan conieceris in priore fabula Strepsiadem non modo a Pasia et Amynia, sed etiam ab aliis vexatum esse et fortasse per hos catastropham allatam, e. c. sic, ut ii, qui se ipsos quoque sophistica sapientia imbui vellent, ad Strepsiadem venirent eumque fraudarent.[2]) Sed hoc nihil nisi coniecturam esse iterum fateor.

6. vv. 1452 sqq.

Denique in fabulae exitu ex prioribus Nubibus servati esse mihi videntur vv. 1452—1463. 4 (*ἀποστερεῖν.*); 1473. 4., unde Mercurius in priore fabula aliquo modo adhibitus esse mihi videtur; 1476—1482.

---

[1]) de comoed. Att. primordiis part. duae, diss. Berol. 1893, pag. 24 sq., 41.

[2]) Ceterum, si haec sit res, *θρασύς*, quod e. c. in v. 1348 substitui, melius quadrabat ad tales homines quam *ἀκόλαστος*, quod rectius ad Phidippidem convenit.

De vv. 1483 sqq. iam supra (cap. I) dixi et in prioris fabulae exitu Strepsiadem ipsum, non servum tectum meditatorii detexisse demonstravi.

Ceterum, ut id unum addam, si vv. 1452. 3.

ταυτὶ δι᾽ ὑμᾶς, ὦ Νεφέλαι, πέπονθ᾽ ἐγώ,
ὑμῖν ἀναθεὶς ἅπαντα τἀμὰ πράγματα

urgere velis, alio modo, atque antea conieci, catastropham in prioribus Nubibus allatam esse suspiceris. Forsitan enim existimaveris Strepsiadem a Socrate stipulationem aliquam facere coactum esse, qua postea re familiari privatus sit, vel simile quid. Sed ne hoc quidem nunc magis cognosci posse quam illud, quod paulo ante disserui, consentaneum est. Nam, ut iterum dicam, quomodo in priore fabula catastropha allata sit, nos scire iam non possumus.

Tertium igitur caput haec docuit: In prioribus Nubibus Strepsiadis institutio prosperum habuit eventum, ita ut ipse postea creditores a se defendere posset. Paulo post institutionem perfectam scaena sequebatur, qua pater apud filium sapientiam modo acceptam iactabat et filius eum irridebat. Canticum, quod nunc a v. 1345 incipit, fortasse antea strophae 1303 sqq. antistrophum erat. In fabulae exitu Strepsiades etiam in prioribus Nubibus pravitatem et calamitatem conquerebatur et Socratem eiusque scholam ultus est (tectum meditatorii ipse detegens, cap. I).

Servati sunt ex priore fabula versus hi:

746 — 774

lacuna, (in qua etiam pallii iactura spectabatur, cap. II)

816 — 838.	1303 — 1310.
lacuna.	lacuna.
843 — 853.	1345 — 1348?
. . . .	maior lacuna.
856 — 859.	1452 — 1463/4.
lacuna.	lacuna.
epirrhema: 1115 — 1130.	1473. 4.
1131 — 1142.	. . . .
1214 — 1302.	1475 — 1482.

(maior lacuna; tantum vv. 1496 et 1503 servati sunt, cap. I).

Quae hucusque disserui, certa esse puto; utique de iis, quas tractavi, fabulae partibus maiore fide diiudicari potest. In hoc quasi fundamento, sicuti alii in similibus rebus, reliquam commentationem construere conabor easque, quae restant, fabulae partes tractabo, a certiore ad minus certum descendens.

Cap. IV. Tentamen: vv. 476 sqq.

Postquam Strepsiades se ad omnes labores suscipiendos promptissimum esse confirmavit (439—456), chorus hoc studio gavisus summam gloriam ac beatissimam vitam ei praedicit (457—464) et cuiusmodi beatissima illa vita futura sit planius ampliusque depingit (465—475).

In vv. 476. 7. autem chorus subito ad Socratem versus, ut tentamine novi discipuli instituto ingenium indolemque exploret, adhortatur:

ἀλλ' ἐγχείρει τὸν πρεσβύτην ὅ τι περ μέλλεις προδιδάσκειν,
καὶ διακίνει τὸν νοῦν αὐτοῦ καὶ τῆς γνώμης ἀποπειρῶ.

Iam Buecheler (l. l. pag. 666) haec non recte se habere bene intellexit. Nam ille, qui versibus antecedentibus a choro appellatur, est Strepsiades, deinde chorus uno tenore loqui pergit nulla significatione adhibita iam verba ad alium fieri atque antea. Quod Heidhues (l. l. pag. 31) chorum tantum gestu usum significasse existimat Socratem iam a se appellari, parvo contentus est; Aristophanes quidem aliis locis fabulisque id clarius indicare solet. Deinde quod Heidhues (l. l. pag. 31) cum hoc loco vv. 358. 9 comparat, ubi chorus primo (358) ad Strepsiadem deinde (359 sqq.) ad Socratem se vertit, illo loco chorus dilucide ipsis verbis (*σύ τε* 359) se iam alium atque antea alloqui indicat.

His igitur versibus 476. 7 cum versibus antecedentibus nullus conexus est, sed ne cum sequentibus quidem melius coniunguntur. Nam rectissime Kock (l. l. pag. 48) ab eiusmodi

chori adhortationibus, quae duobus tetrametris aut anapaesticis aut iambicis pronuntiarentur, in fabulis Aristophaneis semper capita fabulae initium facere disseruit (cf. locos a Kockio in annotationem collectos); at hoc loco triginta duo trimetri iambici sequuntur: id permirum est. Hi trimetri sunt dissimillimi argumenti, et etiamsi Heidhuesio (l. l. pag. 31) assensus vv. 478—487, quamvis breves et abrupti sint, mihi satisfaciant, tamen post vv. 488—491, in quibus Socrates se discipulo σοφόν τι περὶ τῶν μετεώρων obiecturum esse promittit, statim vv. 492 sqq. sequi posse prorsus nego. Sane quidem non negarem, nisi Strepsiades postea in ea scaena, qua creditores expellit, harum rerum physicarum atque caelestium peritissimum se praestaret[1]) v. 1278 sqq., 1290 sqq., quae problemata quando aut quo loco didicerit, nequaquam comperimus, cum ceteri loci, quibus novam sapientiam iactat, vv. 825 sqq., 847 sqq., 1247 sqq., semper ad disciplinam in spectatorum conspectu perceptam pertineant. Itaque illud negari non posse videtur, post v. 491 in priore fabula Socratem illud σοφόν τι περὶ τῶν μετεώρων re vera obiecisse atque in hac quaestione illa problemata tractata esse, quae vv. 1278 sqq. et 1290 sqq. significantur. Versus illos 492—496 multo aptius postea circa huius quaestionis finem post aliquid stulte a Strepsiade responsum secutos esse existimaverim. Et hoc stulte a Strepsiade responsum forsitan alio huius fabulae loco agnoscamus. Nam si animum ad verba v. 489. 90 accuratius adverteris:

ἄγε νυν ὅπως, ὅταν τι προβάλωμαι σοφὸν
περὶ τῶν μετεώρων, εὐθέως ὑφαρπάσει,

fortasse similis locutionis translatae tibi in mentem veniet in versus 775 verbis his:

ἄγε δὴ ταχέως τουτὶ ξυνάρπασον·

Haec verba stultumque illud responsum Strepsiadis, quod sequitur, illic non suo loco erant (cf. cap. III),[2]) hic erant, ita ut Socratis reprehensio et Strepsiadis calliditas vv. 492—496 subsequeretur.

Et si ad hanc coniecturam alteram addere liceat, fortasse

[1]) cf. Buechelerum l. l. pag. 671; schol. ad v. 1249 et 1290.
[2]) de hac re v. proximi cap. pag. 157. 8. [43. 4.]

haec erat res, ut in prioris fabulae tentamine Socrates discipulo compluria deinceps problemata his verbis proponeret: *ὑφαρπάσει* vel *τουτὶ ξυνάρπασον*, ex quibus illud problema, quod nunc v. 775—782 legimus, fortasse postremum erat.

Vv. 476. 7 autem, quoniam non modo ad eos, qui sequuntur, sed ne ad eos quidem, qui antecedunt, versus accomodatos esse antea vidimus, illos versus autem, qui antecedunt, (457—475), quique cum toto superiore loco ex proëcdosi[1]) recepto bene cohaerent, cur priori fabulae adimam, non video, res sic se habere mihi videtur: Aristophanes cum fabulam retractaret, illos duos tetrametros anapaesticos[2]) adiecit, ut in longiore parte *eiusdem* metri res porro ageretur. Sed hanc partem nescio qua de causa nunquam elaboravit, et cum fabulam alteram non perfectam ederet, partes quasdam ex prioris fabulae tentamine iambico metro composito reliquit, ut lacunam expleret; partes quasdam dico, non totum, quia omnino prioris fabulae multa praecidisse videtur, ut novis aut versibus aut scaenis inserendis locum spatiumque praeberet.

Ex prioris fabulae igitur tentamine videntur servati esse versus hi:

478—491.	775—782.
lacuna.	492—496.

Tum (cf. supra cap. II) paucis versibus interpositis accuratior institutio sequebatur, fortasse primo gramatica *περὶ μέτρων, ῥυθμῶν, ἐπῶν* propter verba, a quibus haec disciplina incipit:

ἄγε δή, τί βούλει πρῶτα νυνὶ μανθάνειν,
ὧν οὐκ ἐδιδάχθης πώποτ᾽ οὐδέν; εἰπέ μοι·

nisi forte haec verba poëtae retractanti attribuis, quod mihi non opus videtur.

---

[1]) Si haec est res, rursus VI. hyp. verba confirmantur: *καὶ ἐν τῇ τάξει μετεσχημάτισται.*

[2]) Si tamen in verbis: *ἀλλ᾽ ἐγχείρει τὸν πρεσβύτην* .... *προδιδάσκειν* ex verbo *τὸν πρεσβύτην* iam chorum ad Socratem de Strepsiade dicere cognosci potest, id docet aliquantulum certe poëtae retractanti contigisse, ut conexum restitueret.

Cap. V. Parodus: v. 250—475.

De vv. 250 sqq. et sacro lectulo iam supra dictum est (cf. cap. II) et demonstratum hanc initiationis scaenam (250—60) alteri fabulae esse attribuendam.

Quod eo confirmari videtur, quod tota scaena usque ad v. 328, ut caute procedam, quasi una flatura conflata esse videtur. Atqui apud Photium (pag. 428) hoc fragmentum traditum videmus:

Πάρνης, τὸ ὄρος θηλυκῶς·
ἐς τὴν Πάρνηθ' ὀργισθεῖσαι φροῦδαι κατὰ τὸν Λυκαβηττόν
Ἀριστοφάνης Νεφέλαις καὶ ἑξῆς.

atque Buechelero (p. 678) et Fritzschio (Index lectionum, Rost., W. S. 1892/3, pag. 5) hunc versum, quem hodie iam non legimus, in parodo fuisse suspicantibus assentior, ita ut non modo semel, sed saepius (propter ἑξῆς) vocabulum Parnethis in parodo feminino genere usurpatum esse sumam. Colligendum ergo ex hac quoque re videtur versus 250 sqq. retractationi esse attribuendos.

Denique accedit, quod illa verba

ἐς τὴν Πάρνηθ' ὀργισθεῖσαι φροῦδαι κατὰ τὸν Λυκαβηττόν

prorsus aliam condicionem significant atque in fabulae traditae parodo invenimus. Nam si cum Fritzschio *κατὰ τὸν Λυκαβηττόν* sic interpretamur: Lycabettum versus, vel potius: a Lycabetti latere, parte, i. e. „in der Richtung nach dem L.", hic est verborum sensus et haec actionis condicio: Strepsiades et Socrates oculos ad septentriones versus vertentes caelum verasque nubes per caelum volantes contemplantur easque, postquam iam appropinquare visae sunt, quasi iratas subito abscedere in Parnethem a Lycabetti latere simulant. Hunc versum igitur propius initium parodi priorum Nubium et fortasse ante prius Nubium dearum carmen locum tenuisse puto. Nam haec duo carmina (275 sqq., 299 sqq.) possunt certe iam in fabula commissa a deabus appropinquantibus recitata esse, cum mere melicum colorem praestent atque verba v. 311:

ἦρί τ' ἐπερχομένῳ Βρομία χάρις

optime ad illud quadrent, quod priores Nubes Dionysiis, h. e.

vere anni quadringentesimi vigesimi tertii commissas esse constat.[1])

Versus inde a 250 usque ad 328 quasi una flatura conflatos esse supra dixi et in hoc quasi fundamento extremam argumentationem construxi. At Weyland quidem (l. l. pag. 45. 46) id negat. Offendit enim primum quidem in illis duabus precationibus vv. 265 sqq. et vv. 269., cum non appareat, qua de causa Socrates intra v. 265 et 269 iterum ad dearum invocationem commoveatur. Suspicatur igitur Strepsiadem, uti 296. 7, hoc quoque loco propter scurriles facetias a Socrate reprehensum esse (qni versus casu exciderit), nam periculum esse, ne Nubes propter irrisiones Strepsiadis *ἐς τὴν Πάρνηθ᾽ ὀργισθεῖσαι φροῦδαι κατὰ τὸν Λυκαβηττόν*; qua de causa tum Socratem deas iterum ardentius implorare. Tum vero vv. 291—297 metecdosi esse assignandos, cum, si teneantur, paucis versibus interpositis (269—92) eadem res languida iteratione proferatur. Horum versuum (291—297) loco potius in proëcdosi vv. 313—328 positos fuisse; nam si et vv. 291—97 et 313—328 suo loco legantur, Strepsiadem bis deinceps a Socrate discere puellas canentes Nubes deas esse (v. 291 et 316); v. 314 enim Strepsiadem a Socrate quaenam hae puellae sint quaerere et Socratem ei respondere, quamquam Strepsiades Socrati v. 292 interroganti, num Strepsiades tonitrum ac voces dearum (quas modo planissime explicaverit) audivisset, v. 295 sqq. se audivisse iam responderit; ac dubitare Strepsiadem, quamquam iterum dearum voces audiverit. Denique post parodum finitam, qua chorus in orchestram iam ingressus sit, deas a se cerni negare et a Socrate in eum, qui sit *παρὰ τὴν εἴσοδον,* locum remitti (326); itaque vv. 314—22 cum eisque coniunctos vv. 323—28 post carmen vv. 299 sqq. non intellegi, sed nonnisi ante vv. 299 sqq. quadrare. Sed primum quidem Strepsiadis dubitatio ac miratio bonam causam habere mihi videtur, nam

---

[1]) Quamquam nos scire iam non possumus, an alteram quoque fabulam poëta, cum retractare incipiebat, Dionysiis dare in animo habuerit. — Ad id, quod supra carmina fortasse iam priorum Nubium fuisse dixi, bene quadrat, quod Diels priore carmine rursus Diogenis de Oceano doctrinam irrideri putat: Sitzber. d. Berl. Akad., 1891, p. 51, Anmerk. 1.

specie virginum canentium sibi apparituras esse Nubes omnino non existimaverat, id quod ex vv. 340—42 perspicue intellegitur:

Σ. λέξον δή μοι, τί παθοῦσαι
εἴπερ Νεφέλαι γ' εἰσὶν ἀληθῶς, θνηταῖς εἴξασι γυναιξίν;
οὐ γὰρ ἐκεῖναί γ' εἰσὶ τοιαῦται etc.

Ingrediuntur autem in orchestram non, ut Weyland opinatur, ante, sed post carmen alterum, ita ut vv. 314—28 suo loco sint. Deinde ut ad priorem Weylandi dubitationem transeam, ne precatio quidem a Socrate sine aliqua causa iteratur; nam primum quidem Nubes valde procul ab Attica abesse nobis fingendem est, deinde haec est usitata precum locutio atque ratio, quam ob rem conferri possunt Orestis preces in Eumenidibus et alia. Propterea post v. 268 aliquid excidisse negandum est.

Hoc igitur tenendum est vv. 250 sqq. optime inter se coniunctos metecdosi adscribendos esse praeter duo carmina melica, quae iam fabula commissa continuisse potest.[1])

Iam vero pergamus et versus, qui v. 328 sequuntur, examinemus. Postquam Strepsiades se tandem deas cernere, cum totum locum tenerent (326. 8), confessus est, Socrates sic dicere pergit: Atque has tu quidem deas esse nesciebas? — cui Strepsiades respondet: immo vero nebulam ac ros ac vaporem. — Ad haec Socrates: nam ab his, inquit, plurimi sophistae etc. nutriuntur; iam vero Strepsiades se multa, quae ad id tempus non intellexerit, intellegere simulat:

ταῦτ' ἄρ' ἐποίουν ὑγρᾶν Νεφελᾶν στρεπταιγλᾶν δάιον ὁρμάν,
πλοκάμους θ' ἑκατογκεφάλα Τυφῶ πρημαινούσας τε θυέλλας,
εἶτ' ἀερίας, διεράς, γαμψοὺς οἰωνοὺς ἀερονηχεῖς
ὄμβρους θ' ὑδάτων δροσερᾶν Νεφελᾶν. εἶτ' ἀντ' αὐτῶν κατέπινον

---

[1]) Tamen verbum *λεπτολογεῖν* (320) vel simile quid sive hoc sive alio prioris quoque fabulae loco usurpatum est, quoniam in v. 1496, quem prioris fabulae esse supra demonstravi (cap. I), ludibrii causa a Strepsiade usurpatur.

κεστρᾶν τεμάχη μεγαλᾶν ἀγαθᾶν κρέα τ' ὀρνίθεια κιχηλᾶν.

Ad haec Socrates:

340 *διὰ μέντοι τάσδ' οὐχὶ δικαίως;*

quo breviter quaesito Strepsiades subito in medio versu ad prorsus aliam rem transit, cum interrogat, quonam modo hae, si modo nubes sint, mulieribus mortalibus sint similes. At accuratissime hunc totum sententiarum conexum examinanti forsitan hoc, quod posterius invenit, prius exspectandum videatur; nam postquam Nubes muliebri habitu in orchestram prodierunt, Strepsiadis non interesse suspicabitur, num deae sint (329 sqq.), sed quomodo hunc muliebrem habitum adeptae sint (340 sqq.). Accedit, ut verbis

340 *διὰ μέντοι τάσδ' οὐχὶ δικαίως;*

sermonis ac sententiarum, quae antecedunt, conexus subito atque inopinato abrumpatur et ad novam sententiam transeatur, quae (340 sqq.) optime iam post 328 secuta esset. Itaque forsitan quispiam collegerit poëtam versus inde a 329 usque ad 340 ex priore fabula translatos in hunc conexum inseruisse eumque turbavisse, atque sic argumentanti non adversabor; illud unum monere mihi licebit turbationem, si modo est, non magnam esse atque, nisi iam antea saepissime duas illas tractationes, quas iam veteres grammatici dicunt, repperissemus, in eo sententiarum conexu, quem in vv. 328. 329 sqq. invenimus, fortasse nos non offensuros esse; nam Socratem, cui iam dudum cum Nubibus deabus consuetudinem ac sermonem fuisse existimabimus, illud mirari, quod Strepsiades eas deas esse nesciat, et hanc mirationem statim pronuntiare nos quoque bene intellegere possumus. Accedit, quod hanc sententiam non Strepsiades, sed Socrates pronuntiare incipit (329), deinde Strepsiades id, quod ipsius interest, exquirit (340 sqq.).

Itaque vel ex hoc loco illud apparet, quod ex nonnullis aliis huius parodi locis etiam certius me probaturum esse spero: si modo hos versus (329—40) ex proëcdosi poëta huc inseruit, novum, qui oritur, sententiarum conexum non nimis male posse intellegi ob eamque rem nihil impedire, ne, quamvis Aristophanes proëcdoseos parodum retractaverit, retractationem certe absolu-

tam atque ad finem perductam esse et nonnulla ex iis, quae ex prioris fabulae parodo in hanc transtulerit, etiam nunc agnosci posse statuamus.

Strepsiades postquam, qua de causa nubes muliebrem habitum induissent, comperit, iis salutem dicit et precatur:

357 *οὐρανομήκη ῥήξατε κἀμοὶ φωνήν, ὦ παμβασίλειαι.*

Cui petenti Nubes v. 358 obsecutae v. 359 Socratem adeunt:

359 *σύ τε λεπτοτάτων λήρων ἱερεῦ, φράζε πρὸς ἡμᾶς, ὅτι χρῄζεις.*

„nam nullis aliis de meteorosophistis oboediamus nisi Prodico propter sapientiam ac tibi

362 *ὅτι βρενθύει τ' ἐν ταῖσιν ὁδοῖς καὶ τὠφθαλμὼ παραβάλλεις* sq.

Tum denuo Strepsiades sacras mirasque Nubium voces admiratur:

364 *ὦ γῆ, τοῦ φθέγματος ὡς ἱερὸν καὶ σεμνὸν καὶ τερατῶδες.*

Ad haec Socrates: nam hae sunt solae deae, cetera vana sunt (365), quo responso, qua de causa Nubes solae deae sint, plenius exponitur.

Buecheler igitur (l. l. pag. 663) vv. 364 sqq. *ὦ γῆ* etc. suum locum habere post eos, qui antecedunt, negat; in priore fabula potius hoc loco, id quod exspectandum sit, Socratem ad id, quod chorus v. 359 quaesivisset, respondisse.

Sed mea sententia non tam vv. 364 sqq. quam vv. 359—363 sententiarum conexum paululum turbant hosque ipsos ex proëcdosi servatos esse puto; nempe primum quidem, ut Strepsiadi chorum oranti ac salutanti plus uno versu respondeatur, exspecto; deinde verba *βρενθύει ἐν ταῖσιν ὁδοῖς* et *τὠφθαλμὼ παραβάλλεις* in Platonis Symposio (221 B) ab Alcibiade citantur, et aut Platonem fabulam retractatam non legisse aut, quod veri similius videtur, ut in Apologia, ita in Symposio fabulam priorem commissam omnibusque notam in memoriam revocavisse puto; sive autem hoc sive illud accipis, illa verba ex proëcdosi citata esse putandum est.

Tamen novus sententiarum conexus 358. 359 sqq. non ita male intellegitur, cum non mirum sit, si Nubes ignotum senem Strepsiadem breviter allocutae statim ad Socratem sui cultorem se vertunt. Itaque ex hoc quoque loco apparere mihi videtur parodum etsi retractatam, tamen usque ad finem retractatam esse.

Buecheleri autem dubitatio cadit; nam cum Nubes Strepsiadi obsecutae magnas gravesque voces emiserint (358 sqq.), non nimis mirum est, si Strepsiades vocibus magnificis auditis iterum admiratur: *ὦ Γῆ, τοῦ φθέγματος* v. 364 etc.

Vv. 365 igitur, qua de causa Nubes solae deae sint, novo discipulo proponitur; qua in re et aliae res caelestes explicantur et tonitrus. Hic tonitrus rationem ac speciem Kock et quodammodo etiam Kaehler (uterque in Nub. edit. ad v. 382) bis explicari putant. Kaehler enim posteriorem explicationem eandem esse atque priorem et propter discipuli senis oblivionem iterari existimat. Contra Kock in verbis

382 *ἀτὰρ οὐδέν πω περὶ τοῦ πατάγου καὶ τῆς βροντῆς ἐδίδαξας*

offendit et facetiarum v. 386 sqq. poëtae fortasse in altera demum tractatione in mentem venisse suspicatur. Sed neque pares sunt explanationes neque in verbis *οὐδέν πω περὶ τοῦ πατάγου ἐδίδαξας* offendendum est. Hic enim est sententiarum conexus ac sensus: Strepsiadi, quis sit is, qui tonitrum gignat, quaerenti Socrates respondet

375 *αὗται βροντῶσι κυλινδόμεναι*

ac Strepsiade, quo modo, interrogante Socrates sic explicat:

376 *ὅταν ἐμπλησθῶσ' ὕδατος πολλοῦ κἀναγκασθῶσι φέρεσθαι,*
κατακριμνάμεναι[1]) *πλήρεις ὄμβρου δι' ἀνάγκην, εἶτα βαρεῖαι*
εἰς ἀλλήλας ἐμπίπτουσαι ῥήγνυνται καὶ παταγοῦσιν.

His igitur verbis Socrates motum vel causam motus, quo tonitrus oriatur, exponit; sed Strepsiades, quo modo sonitus ac fragor tonitrus excitetur, nondum intellexit, quam ob rem dicit:

382 *ἀτὰρ οὐδέν πω περὶ τοῦ πατάγου καὶ τῆς βροντῆς ἐδίδαξας.*

---

[1]) scripsit Blass pro *κατακρημνάμεναι.*

atque tum demum Socrates huius s o n i t u s causam explicat vv. 386 sqq., quas facetias lepidissime Aristophanes secundum Socratis consuetudinem exempla a cotidiano ac domestico usu afferendi invenit.

Hoc igitur loco nullum duarum tractationum vestigium reperiri potest. Sed potest reperiri in vv. 412 sqq., de quibus multi multa disseruerunt.

Expositione enim de Nubibus deabus finita beatum Strepsiadem post v. 411 chorus praedicat, quod tam sublimem sapientiam expetat, et gloriam fortunamque ei pollicetur, si multorum laborum patientem se praestet (412—19). Ad quae Strepsiades, si haec res sit, libenter sese omnes cruciatus passurum esse respondet (420—22). Deinde Socrates v. 423 quaerit, num Strepsiades inde ab illo tempore neminem alium deum esse putaturus sit nisi haec tria:

424 *τὸ Χάος τουτὶ καὶ τὰς Νεφέλας καὶ τὴν γλῶτταν, τρία ταυτί*;

quod Strepsiades se facturum esse confirmat (425. 6). Deinde chorus Strepsiadem, quid a se impetrare velit, interrogat (427), Strepsiades se ceteris in dicendo centum stadiis praestare velle respondet (429. 30); tum chorus in foro neminem pluribus sententiis victurum esse quam illum promittit (431. 2.); denique Strepsiades magnis sententiis spretis nihil nisi *στρεψοδικῆσαι καὶ τοὺς χρήστας διολισθεῖν* se velle affirmat (433. 34). Chorus Strepsiadem, quod velit, assecuturum esse promittit (435), quo facto Strepsiades rursus multoque plenius quam antea se omnia toleraturum esse profitetur (438—56).

Utri tractationi hanc partem attribuamus? Illud quidem apparere mihi videtur vv. 412—22 et vv. 438—56 optime ad Socratem, qualis in proëcdosi depingitur, ut virum maximorum laborum patientem quadrare,[1]) et ne vv. 427—35 quidem priori fabulae forsitan ademeris propter Strepsiadis modestiam quandam, quae in his versibus apparet, si comparationis causa Phidippidis in altera fabula immodestiam adhibueris.

Sed unum monendum est. Nempe Diogenes Laertius (2, 27) vv. 412—17 hac forma affert nominibus et fabulae et auctoris neglectis:

[1]) cf. Kock l. l. pag. 41.

412 *ὦ τῆς μεγάλης ἐπιθυμήσας σοφίας, ἄνθρωπε, δικαίως,*
ὡς εὐδαίμων παρ' Ἀθηναίοις καὶ τοῖς Ἕλλησι διάξεις.
εἰ γὰρ μνήμων καὶ φροντιστής, καὶ τὸ ταλαίπωρον ἔνεστιν
415 *ἐν τῇ γνώμῃ, κοὐκ ἔτι κάμνεις οὔθ' ἑστὼς οὔτε βαδίζων*
οὔτ' οὐ ῥιγῶν ἄχθει λίαν, οὔτ' ἀρίστων ἐπιθυμεῖς,
οἴνου τ' ἀπέχει καὶ ἀδηφαγίας καὶ τῶν ἄλλων ἀνοήτων.

Apparet, si poëta sic scripsit, Nubes illa verba non ad Strepsiadem, sed ad Socratem ut virum sibi iamdudum notum atque deditum facere nobis esse putandum. Si autem Diogenes versus, quos dico, recte[1]) attulit, verba hac forma, cum nunc iam non legamus, priori fabulae addicenda sunt. Tum vero inter 419 et 420—22 nonnullos priorum Nubium versus in retractatione deletos esse statuendum est, quibus Strepsiades 420—22 respondit.[2])

Deinde etiam vv. 423—26 iam prioris fabulae fuisse pro certo habeo, propterea quod rursus Diogenis Apolloniatae doctrinam irrideri cum Dielsio consentio, nam *χάος* est *ἀήρ* (cf. supra pag. 142 [28] in annot.), et fortasse prope v. 426

οὐδ' ἂν θύσαιμ' οὐδ' ἂν σπείσαιμ' οὐδ' ἐπιθείην λιβανωτόν

fragmentum apud Athenaeum (11, 479c) servatum: *μηδὲ στέψω κοτυλίσκον* referendum est, ut tetrametrum anapaesticum concluserit (cf. Kock F. C. A. I, p. 491).

Sed sive tantum de vv. 412—426 et 436—456, quos iam prioris fabulae fuisse pro certo habeo, idem sentis sive praeterea vv. 427—35 addis, quos iam in priore fabula auditos esse

---

[1]) Verba a Diogene tradita per se nihil habent, cur ea falso allata esse putemus. Ritter ea commentatione, quam iam supra tetigi (pag. 123 [9]), eum, ex quo D. haec hausisset, Socratis laudandi causa de industria Aristophanis verba commutavisse, ita ut ad Socratem pertinerent, dixit. Dixit haec, sed non probavit, et quamdiu id nondum probatum erit, tamdiu Diogeni fidem habendam esse existimo. Quamquam omnia recte se habere dicere nolo, veluti *οὔτ' οὐ* et *κοὐκέτι*.

Ceterum utrum Diogenes recte verba attulerit necne, non multum refert, nisi quod rem silentio praetermittere nolui.

[2]) cf.: Buecheler l. l. pag. 664 sqq., qui in Diog. verbis tantum *γνώμῃ* 415 deterius putat quam *ψυχῇ* et 417 *ἀδηφαγίας* deterius quam *γυμνασίων*.

etsi non certum esse, sed posse cogitari puto, illud quidem apparere mihi videtur retractationem etiam in hac parte esse absolutam.

Nam primum vv. 423—426 eo loco, quo sunt, bene intelleguntur (quod e. c. Buecheler et Kock l. l. dubitaverunt). Socrates enim Strepsiadem de Nubibus docuit, Strepsiades se ad omnia toleranda paratum esse confirmavit: itaque Socrates ex Strepsiade quaerit:

423 *ἄλλο τι δῆτ' οὖν νομιεῖς ἤδη θεὸν οὐδένα πλὴν ἅπερ ἡμεῖς,*
τὸ Χάος τουτὶ καὶ τὰς Νεφέλας καὶ τὴν γλῶτταν, τρία ταυτί;

Χάος est *ἀήρ*, i. e. illud elementum, cuius deae Nubes sunt (cf. supra): *γλῶττα* autem ut sophistarum dea facile intellegitur, praesertim cum v. 419 (*τῇ γλώττῃ πολεμίζων*) modo commemorata sit.

Deinde non recte Koechly (l. l. pag. 424), Buecheler (l. l. pag. 664), Kock (l. l. pag. 41) vv. 412—19 (ea forma, quam nunc legimus) et 427—35 inter se dissentire censuisse mihi videntur. Putabant enim viri docti absurdum esse, si idem chorus, qui 412 *ὦ τῆς μεγάλης ἐπιθυμήσας σοφίας παρ' ἡμῶν* ad Strepsiadem diceret, v. 427 imperaret: *λέγε νυν ἡμῖν ὅτι σοι δρῶμεν* et v. 435 etiam hoc indicaret: *οὐ γὰρ μεγάλων ἐπιθυμεῖς*. Sed hoc toto loco poëtam semper a maiore ad minus descendere Heidhues (p. 27) rectissime cognovit. Optimo iure igitur chorus postremo in v. 435 dicit: *οὐ γὰρ μεγάλων ἐπιθυμεῖς*, quamquam initio tam magnifica verba fecerat. Initio in universum loquitur, postea ad singula, ad rem transit.

Denique etsi hunc totum locum (412—56) non sine aliqua vi cum ea, quae antecedit, disciplina coniungi posse concedo, tamen potest coniungi; nam postquam Strepsiades ad ea, quae Socrates eum de Nubium numine docuit, paratissimum animum attendit, inde Nubes eum eius sapientiae cupidum esse colligere possunt, cuius auctores ipsae sunt.

Restant parodi vv. 457—475, quibus chorus Strepsiadis paratum animum admiratus beatissimam vitam ei praedicit. Hi

quoque versus possunt iam prioris fabulae fuisse, praesertim cum optime ad eos, qui antecedunt quique et ipsi priori fabulae attribuendi fuerunt, accomodati sint.

Denique,[1]) ut omnia, quae de hac parodo disserui, colligendo repetam, parodus talis, qualem nunc videmus, retractata et retractatio ad finem perducta esse videtur, cum sententiarum conexus et cursus dictionis, etsi nonnumquam retractatione turbatus, tamen non tam corruptus aut malus sit, ut tolerari non possit. Nonnulla autem etiam ex hac retractata parodo iam in commissa fabula posita cum quadam fide agnosci possunt, in quibus, ut id addam, etiam vv. 380. 1 numerandi sunt:

Σ. ἥκιστ᾽, ἀλλ᾽ αἰθέριος δῖνος.
ΣΤ. δῖνος; τουτί μ᾽ ἐλελήθει
ὁ Ζεὺς οὐκ ὤν, ἀλλ᾽ ἀντ᾽ αὐτοῦ Δῖνος νυνὶ βασιλεύων,

qui versus postea a Strepsiade apud filium sapientiam iactanti (cf. supra p. 161 [47]) v. 828 affertur. Ceterum illud negari non potest multo plura quam quae hodie cognoscere possimus, ex prioribus Nubibus recepta esse posse in fabulam retractatam.

Eo igitur parodus ab iis, quae antea tractavi, fabulae partibus differt, quod, etsi nonnulla, tamen non totum actionis cursum prioris parodi agnoscere possumus. Servati videntur ex priore fabula: vv. 275—290 et 298—313. 329—340? 359—363. 380. 1· 412—26 (412—17 ea forma, quam Diogenes tradidit). 427—436. 437—456. 457—475. Praeterea huc pertinere videntur fragmenta: *ἐς τὴν Πάρνηθ᾽* etc. et fortasse *μηδὲ στέψω κοτυλίσκον.*

Cap. VI. Parabasis.

Parabasin, quae proprie vocatur, i. e. vv. 518—62, non ante 420, fortasse inter 418 et 416, id quod Buecheler vult (pag. 658), compositam esse propter Eupolidis Maricantem fabulam,

[1]) Quae Zielinski l. l. pag. 49—52 de priorum N. agone disseruit et in hanc partem ex alterius fabulae parodo enucleavit, vel ob id ipsum comprobare non possum, quod priores Nubes agonem continuisse mihi quidem Acharnenses, Pacem, Thesmophoriazusas conferenti omnino non exploratum est.

Cf. etiam: Kaibel apud Pauly-Wissowam p. 989 vers. 25 sqq.

quae anno 420 commissa est, commemoratam constat. Atque priorem quidem parabasin non eodem metro Eupolideo atque hanc, sed tetrametris anapaesticis, quae in parabasi ab Aristophane adhiberi solent, scriptam fuisse cum Weylando (p. 8) puto; conferri possunt, quae scholiasta ad v. 518 refert, haec verba: *οὐχ ἡ αὐτὴ δέ ἐστιν, οὐδὲ τοῦ αὐτοῦ μέτρου τοῦ ἐν ταῖς Νεφέλαις πρώταις, ἀλλ', ὡς ὀλίγῳ πρότερον εἴρηται, τοῦ καλουμένου Εὐπολιδείου.* Quamobrem vv. 510. 1 ut dimetrum ac monometrum anapaesticum ex priore fabula servata suo loco esse puto, cum vv. 512—17, qui aliud metrum praestant, utrum priori an alteri fabulae attribuendi sint et, si ex priore fabula sint, quem locum ibi tenuerint, nesciam.

Ceterum hos duos anapaesticos versus 510. 11 non in priore fabula cum glyconeis vel similibus versibus 512 sqq. fuisse coniunctos hinc quoque veri simile fit: glyconei cum anapaestis tantum in Vesp. vv. 317 sqq. coniunguntur, sed ibi novem glyconeos sequuntur 12 versus anapaestici (cf. Steurer l. l. pag. 51). Canticum autem, quod ante parabasin auditur, apud Aristophanem aut mere anapaesticum est, velut Eq. 498 sqq., aut anapaestos trochaei sequuntur, ita ut metrum in media sententia commutetur, velut in Vesp. 1009 sqq.[1]) et Pac. 733, aut anapaesti omnino desunt, velut in Av. 676 sqq.

Perpauca mihi de eis parabaseos locis dicere liceat, quos Heidhues perperam interpretatus est; Heidhues enim commentationem ab hac parabasi orsus in ea nullo loco retractationem commemorari probare studet. Versum 533

νῦν οὖν Ἠλέκτραν κατ' ἐκείνην ἥδ' ἡ κωμῳδία

ἦλθε hoc significare vult: nunc, i. e. cum res sic se habeat, haec comoedia veniebat (i. e. anno 423, *ἦλθε*, „kam"); at significat: hodie haec, quam vos spectatis, comoedia venit, adest (cf. Av. 680 *ἦλθες, ἦλθες, ὤφθης*); nam cum haec verba poëta scripsit et omnino cum fabulam retractabat, retractatam *committere* in animo habebat; postea postquam opera ingrata defatigatus retractare omnino desiit, partes et quae iam retractatae

[1]) *νῦν ⟨μὲν⟩ τὰ μέλλοντ' εὖ λέγεσθαι* Burgesius et Meinekius v. 1012 legunt.

et quae nondum retractatae erant, inter se coniungere eamque fabulam ut libellum iis, qui legere vellent, edere constituit. Deinde quomodo Heidhues *futurum* γνώσεται ad priorem fabulam referat, non intellego, nam prior comoedia non intelleg*et*, sed intellexit. Quamobrem verba *θεαταῖς οὕτω σοφοῖς* omnino non ironice intellegenda sunt. Denique vv. 546—48 non de Daetalensibus ac Nubibus Aristophanem dicere putandum est, sed hic est sensus: Poëta se non semper in eundem hominem impetum facere dicit, veluti Eupolin, Phrynichum, Hermippum, alios, qui semper Hyperbolum eiusque matrem *κολετρῶσιν*, sed postquam semel Cleonem prostraverit, alios quaerere, quos carpat: dicit Socratem.

Ex ceteris parabaseos partibus stropham et antistropham cur priori fabulae adimam, non habeo, sed ne antepirrhema[1]) quidem adimendum esse censeo; nam etsi schol. ad v. 624 Hyperbolum illo anno, i. e. 423, hieromnemonem fuisse neminem referre adnotat (nam Cleone vivo omnino nondum eum clarum exstitisse), nemo, quo alio anno hoc munere functus sit, refert.

Sed quo tempore epirrhema compositum esse iudicemus? Cuius in vv. 580 sqq. Cleonem praetorem creatum esse Nubibus omni modo indignationem prae se ferentibus narratur; sed tamen omnia civitati bene cessura esse, dummodo Cleo, quam celerrime possit, in ius vocetur et furti ac repetundarum damnetur. Praeterea antea vv. 579. 80 Nubes gloriantur

ἢν γὰρ ᾖ τις ἔξοδος
μηδενὶ ξὺν νῷ, τότ' ἢ βροντῶμεν ἢ ψακάζομεν.

Atqui ex Thucydide in duabus expeditionibus Cleonem praetoris munere functum esse accepimus. Ex quibus ea, cui contra Sphacteriam paratae praefuit, hic intellegi non potest, quippe quae iamdudum tam mire prosperum eventum habuisset, ut postea infausta omina dici iam non possent. Itaque relinquitur, ut expeditio anni 422 contra Amphipolim suscepta significetur. At Buecheler[2]) quidem huic interpretationi complures dubitationes opponit eique Heidhues[2]) in universum assentitur. Buecheler

---

[1]) cf.: Köchly l. l. pag. 427.

[2]) cf.: Buecheler l. l. pag. 658 sqq.; Heidhues p. 9. cf. etiam: Naber, Mnemosynae XI, 309, qui omnia ad Sphacteriam referri vult.

enim, si vv. 581 sqq. de ea expeditione dictos esse putemus ob eamque causam retractationi addicamus, epirrhema in duas partes dirimendum esse existimat, quod tum hi versus alteri, primi versus 575—80 priori fabulae attribuendi sint. Sed quanam de causa? Quidni vv. 581 sqq. generatim dictos esse existimemus? Verbo εἶτα certe v. 581 huius generis exemplum afferri et ut nostrum „demnach" sumendum esse cum Kockio[1]) et Weylando[1]) puto. Initio autem allocutio ὦ σοφώτατοι θεαταί omni modo ad priores Nubes referenda esse, quasi priore fabula a theatro exacta Aristophanes spectatores hac allocutione dignos ducere non posset, iam Weylando merito non videbatur atque ego imprimis illud adiciam hanc ipsam allocutionem ut captationem benevolentiae semper in comoedia Attica suo esse loco atque etiam fortasse magis in altera fabula quam in priore. Deinde Buecheler in vv. 590. 1 adhortationi verba „nach der Rückkehr" vel simile quid addendum fuisse iudicat. Sed hoc per se ipsum perspicuum est; quonam alio modo Athenienses Cleonem praetorem in ius adducere poterant nisi revocatum? Et si fabula eo anno, quo epirrhema scriptum est, 422 rursus commissa esset spectatores, opinor, id sine magna opera subaudivissent. Denique Buecheler illam ipsam expeditionem Thraciam non magnam Cleonem furti arguendi facultatem praebituram fuisse iudicat. Hoc recte iudicavit, sed quonam loco Cleonem furti ac largitionis per hanc expeditionem acceptae accusandum esse invenimus? Immo vero Cleonem earum iniuriarum, quas antea aliquando commiserit, incusari poëta iubet. Itaque nihil video, cur tertiam, de qua nihil accepimus, Cleonis praeturam cum Buechelero et Heidhuesio per coniecturam statuam. Publicis vero reditibus praefecti munus, id quod Sauerwein (l. l. pag. 28—30) vult, propter voces στρατηγὸν ἥρεῖσθε hic intellegi non posse iam Heidhues recte cognovit.

Itaque cum Kockio et Weylando epirrhema ad expeditionem Thraciam pertinere annoque 422, inter Cleonis[2]) creationem et

[1]) de tota hac quaestione cf.: Kock l. l. pag. 31—33; Weyland in dissertat. p. 10—23 et in Philol. 36, 73—82. cf. etiam: Teuffel, Philol. VII, 360 sqq., qui vv. 575—580 priori, cetera alteri fab. attribuit.

[2]) Quod Cleonem in alteris Nubibus perstringi videmus, Luebkio assentior, qui (Quaest. crit. in historiam veteris comoediae, diss. inaug.

mortem, h. e. ante propriam parabasin, sed post Nubes commissas scriptum esse pro certo habeo iterumque confirmatur illud schol. ad v. 591: *δῆλον οὖν ὅτι κατὰ πολλοὺς τοὺς χρόνους διεσκέυασε τὸ δρᾶμα· καὶ ταῦτα μὲν οὐ πολλῷ πρότερον, ἐν οἷς δὲ Εὐπόλιδος μέμνηται, πολλῷ.*

Sed obstare videtur sententia Eratosthenis, doctissimi omniumque, quae ad comoediam Graecam pertinent, peritissimi viri. Schol. enim ad v. 552 sic refert: *Ἐρατοσθένης δέ φησι Καλλίμαχον ἐγκαλεῖν ταῖς διδασκαλίαις, ὅτι φέρουσιν ὕστερον τρίτῳ ἔτει τὸν Μαρικᾶντα τῶν Νεφελῶν, σαφῶς ἐνταῦθα εἰρημένου, ὅτι πρότερον καθεῖται. λανθάνει δ' αὐτόν, φησίν, ὅτι ἐν μὲν ταῖς διδαχθείσαις οὐδὲν τοιοῦτον εἴρηκεν· ἐν δὲ ταῖς ὕστερον διασκευασθείσαις εἰ λέγεται, οὐδὲν ἄτοπον. αἱ δὲ διδασκαλίαι δὲ δῆλον ὅτι τὰς διδαχθείσας φέρουσι. πῶς δ' οὐ συνεῖδεν, ὅτι καὶ ἐν τῷ Μαρικᾶ προτετελεύτηκε Κλέων, ἐν δὲ ταῖς Νεφέλαις λέγεται εἰς τὸν θεοῖσιν ἐχθρόν, τὸν βυρσοδέψην.* Quo ex scholio haec discimus: Eratosthenes Callimachum didascaliis crimini dedisse narravit, quod Eupolidis Maricantem tertio anno post Nubes datam esse referrent, quamquam in Nubium parabasi eam antea commissam esse perspicue nuntiaretur. At Eratosthenes poëtam in fabula data, ad quam didascalias spectare manifestum esset, id non dixisse opposuit; si autem in fabula retractata diceret, id non mirum esse. — Hucusque omnia bene se habent. Sed tum scholion dicere pergit: Quomodo vero eum, i. e.

Berol. 1883, p. 17) postrema verba scholii ad Acharn. v. 377:

καὶ ξενίας δὲ αὐτὸν ἐγράψατο καὶ εἰς ἀγῶνα ἐνέβαλεν

ad eandem causam pertinere disserit atque Vesp. vv. 1284 sqq.:

ἡνίκα Κλέων μ' ὑπετάραττεν ἐπικείμενος
καί με κακίαις ἔκνισε·

h. e. non ad eam causam, qua Cleo post Babylonios fabulam commissam, sed post Equites Aristophanem vexaverat.

Itaque cum Droysenio (des Ar. W. übs. 1869 II, pag. 92) et Weylando (in diss. p. 20 et in Philol. 36, 81 sq.) et Muellero Strubingensi (Aristophanes und die historische Kritik, p. 608 in annotatione) versus sqq., imprimis 1290

ταῦτα κατιδὼν ὑπό τι μικρὸν ἐπιθήκισα

ad priores Nubes refero; contra in retractata fabula Cleonem rursus perstrictum invenimus.

Callimachum, fugit in Maricante Cleonem iam non vivere, in Nubibus vivere, quoniam perspicue dicitur contra *τὸν θεοῖσιν ἐχθρόν, τὸν βυρσοδέψην*. His verbis inter se opponuntur Maricas et Nubes, h. e. sine dubio priores Nubes, ex iisque affertur: *τὸν θεοῖσιν ἐχθρόν, τὸν βυρσοδέψην*; haec verba autem hodie in epirrhemate, v. 581, legimus. Itaque is, qui ultimam illius scholii sententiam scripsit, epirrhema *priori* fabulae addixisse videtur, et si idem haec verba scripsit atque priora — neque usquam iam alium dicere atque antea comperimus —, Eratosthenes ipse id, qnod nunc legimus, epirrhema priori fabulae attribuit. Tum vero Eratosthenis testimonium prorsus dissentit ab eis, quae equidem supra disserui, Kockium et Weylandum secutus.

Weyland igitur difficultatem sic tollere conatus est, ut Eratosthenem sic iudicantem exemplar Nubium priorum evolvisse necessario statuendum esse in dissert. pag. 18 negaret et in Philol. 36, 79 sq. fortasse omnino ne Eratostheni quidem ceterisve grammaticis Alexandrinis fabulam anno 423 commissam praesto fuisse Rittero concederet. Sed hoc falsum esse puto. Iam supra enim initio huius commentationis grammaticos Alexandrinos priorem Nubium fabulam ipsos legisse demonstrabam, et si certitudinem atque fiduciam consideraveris, quacum Eratosthenes alteram alteri fabulae opponit, cum dicit: *ἐν μὲν ταῖς διδαχθείσαις οὐδὲν τοιοῦτον εἴρηκεν ἐν δε ταῖς ὕστερον διασκευασθείσαις εἰ λέγεται, οὐδὲν ἄτοπον*, sine dubio Eratosthenem priorem quoque fabulam evolvisse mecum collegeris.

Itaque restant viae difficultatis tollendae duae. Aut illa verba, quae Eratosthenes ex prioris fabulae epirrhemate affert, *τὸν θεοῖσιν ἐχθρόν, τὸν βυρσοδέψην*, simili modo ac vv. 1196—1200 et *δὶς παῖδες οἱ γέροντες* v. 1417 (cf. supra pag. 160. [46]) in novum alterius fabulae epirrhema recepta sunt. Quamquam, si haec est res, Cleo etiam in priore fabula irrisus est, quod modo (in annot. pag. 182 [68]) dubitavi. Aut — et id mihi quidem veri similius videtur — illorum verborum auctor non est Eratosthenes, sed alius commentator deterior, cui minor fides habenda est; is ad Eratosthenis verba suam ipsius sententiam vel potius suspicionem adiecit, cum ipse priores Nubes iam non praesto haberet et ex alterius fabulae

epirrhematis vv. 581 sqq., ubi Cleo vivus commemoratur, epirrhema ad priores Nubes referendum esse colligeret.

Eratosthenem autem auctorem non esse colligi posse mihi videtur primum quidem ex verbis, deinde ex re. Verba non bene ad ea, quae antecedunt, adnexa sunt; nusquam iam novam sententiam, novam causam accedere comperimus. Quod autem ad sensum attinet, etiam minus ad Eratosthenem quadrant. Nam si quaerimus, quanam de causa Callimachus erraverit et Eratosthenes eius errorem corrigere potuerit, ea videatur probabilissima causa, quod Callimachus priores Nubes non evolvit, Eratosthenes evolvit. Si autem Callimachus non evolvit, Eratosthenes id ipsum ei crimini dare potuit et occulte dedit, cum dicat: *λανθάνει δ' αὐτόν, ὅτι ἐν μὲν ταῖς διδαχθείσαις οὐδὲν τοιοῦτον εἴρηκεν*, sed non iterum potuit ei crimini dare, quod in priore fabula Cleonem irrideri non viderit; nam si Callimachus non evolverat, non potuit videre.

Postremo autem, ut in prioribus capitibus, ita hoc quoque loco repeto ex prioris fabulae parabasi *fortasse* servata esse anapaesticos versus 510. 1, odam, antodam, antepirrhema.

Cap. VII. Iusti et iniusti oratoris certamen.

Quamquam de iusti et iniusti oratoris certamine (886—1104) in universum me verba facere fortasse iam non necesse est, quoniam hoc certamen retractationi adscribendum mihi constat primum quidem ob sextae hypotheseos indicium, deinde ob id ipsum, quod Phidippides Socrati conciliandi et instituendi causa paratur, Phidippidem autem in priore fabula omnino non institutum esse supra (cap. III) demonstravi: tamen paucis tangere volo et ob aliam causam et propterea, ut id fatear ea, quae Heidhues de hac scaena disseruit (pag. 10—20), deterrimam partem in eius commentatione esse mihi videri.

Atque hac occasione data breviter in universum de Heidhuesii commentatione, de qua, quod quidem ego sciam, nemo adhuc iudicavit, iudicium proferre liceat. Heidhues, qui libellum suum saepe a me allatum proximo demum anno in medium protulit,

omnibus fere viris doctis, qui hoc saeculo de Aristophanis Nubibus disputaverunt — neque hi sunt pauci — adversatus hanc Nubium fabulam, quam nos legimus, propria parabasi excepta eandem esse atque eam, quam anno 423 datam esse accepimus, demonstrare conatus est, ad eam sententiam rediens, quam initio huius saeculi (a. 1821) Esser dissertatione defendit. Heidhuesii commentationem maxima industria atque diligentissima superiorum sententiarum cognitione elaboratam esse confiteor; sed Heidhues opinione praeiudicata ductus Nubes tractandas aggressus esse mihi videtur; huic opinioni permulta obstabant, at non opinio rei, sed opinioni res cedebat.

Redeo ad oratorum certamen. Deest et ante et post certaminis scaenam canticum,[1]) quod choro canente Socrates et Strepsiades primo in iustum atque iniustum oratorem, deinde rursus in Socratem et Strepsiadem mutentur. Itaque Heidhues sic rem se habere putat: Strepsiade in scaena manente — sed quid Strepsiades hic velit, non intellegitur (cf. Kock p. 44) — Socrates et Phidippides ad oratores vocandos post v. 888 introëunt — sed cur Phidippide in hac re opus sit, non perspicitur —; deinde Socrates et *Phidippides* in iustum atque iniustum oratorem mutantur (propterea igitur etiam Phidippides introire et oratores vocare debet, quamquam ipse et in hac et in posterioribus scaenis partes agit), dum chorus carmen canit, quod librariorum mendo excidit; tum, quoad duo oratores inter se certant, Phidippidis partes parachoregemate aguntur; postremo post vocem ἡττήμεθ' iustus orator introit et in Socratem rursus mutatur, postea iniustus in Phidippidem. Ego autem hoc absurdum quin putem, facere non possum.

Ceterum hoc certamen alteri fabulae addicendum esse iam antea viri docti multis de causis collegerunt.

Sed quamquam haec scaena in retractatione composita est, vv. 995—999 tertium demonstrare videntur retractationem non fuisse continuam, sed nonnumquam interruptam et diversis[2]) tem-

[1]) de *Χορός*, quod ante v. 889 scholiastae in suis manuscriptis legebant et quod hodie quoque Rav. praebet (alius liber habet *Χοροῦ*), conferas: Leo, Plaut. Forschungen, pag. 206.

[2]) cf. illud schol. ad. v. 591, quod iam bis (pag. 161 [47] et 182 [68]) adhibui.

poribus factam. Nam recte Roemer (Sitzber. der Münch. Akad. 1896, Heft II, p. 235) his versibus quamvis singulares, tamen non novas sententias adnecti animadvertit; versus enim 992 verba *καὶ τοῖς αἰσχροῖς αἰσχύνεσθαι* accuratius definiuntur versu 995; v. 994 verba *καὶ μὴ περὶ τοὺς σαυτοῦ γονέας σκαιουργεῖν* quamquam omnino satisfaciunt, tamen versibus 998. 9 accuratius depinguntur:

μηδ' ἀντειπεῖν τῷ πατρὶ μηδέν, μηδ' Ἰαπετὸν καλέσαντα
μνησικακῆσαι τὴν ἡλικίαν, ἐξ ἧς ἐνεοττοτροφήθης·

his versibus ab iusto oratore Phidippidis scelus quasi praedici Roemer recte iudicat, et cum verba *ἄλλο τε μηδέν* v. 994 mihi quoque finis et conclusionis speciem praestare videantur, hos quinque versus dittographiam, ut ita dicam, esse puto.

Diss. philolog. Halenses. Vol. VIII. 1887. ℳ 7,00
Inhalt: Roellig, P., Quae ratio inter Photii et Suidae lexica intercedat. — Nebe, A., De mysteriorum Eleusiniorum tempore et administratione publica. — Kalkoff, G., De codicibus epitomes Harpocrationeae. — Herforth, E., De dialecto Cretica.

—— Vol. IX. 1888. ℳ 8,00
Inhalt: Reinecke, G., De scholiis Callimacheis. — Rosenboom, J., Quaestiones de Orphei Argonauticorum elocutione. — Kausche, W., Mythologumena Aeschylea.

—— Vol. X. 1890. ℳ 8,00
Inhalt: Liermann, O., Analecta epigraphica et agonistica. — Keil, G., De Flavio Capro grammatico quaestionum capita II.

—— Vol. XI. 1890. ℳ 9,00
Inhalt: Hildebrand, A., De verbis et intransitive et causative apud Homerum usurpatis. — Pusch, H., Quaestiones Zenodoteae. — Meiners, W., Quaestiones ad scholia Aristophanea historica pertinentes.

—— Vol. XII. pars prior. 1891. ℳ 4,80
Inhalt: Walther, R., De Apollonii Rhodii argonauticorum rebus geographicis. — Schmidt, H., Observationes archaeologicae in carmina Hesiodea.

—— —— pars secunda. 1894. ℳ 5,20
Inhalt: Gerstenhauer, A., De Alcaei et Sapphonis copia vocabulorum. Anz, H., Subsidia ad cognoscendum Graecorum sermonem vulgarem e Pentateuchi versione Alexandrina repetita.

—— Vol. XIII. pars prior. 1895. ℳ 2,80
Inhalt: Kaiser, B., Quaestiones de elocutione Demosthenica.

—— —— pars secunda. 1896. ℳ 2,00
Inhalt: Haupt, G., Commentationes archaelogicae in Aeschylum.

—— —— pars tertia. 1896. ℳ 1,60
Inhalt: Wulf, H., De fabellis cum collegii septem sapientium memoria conjunctis quaestiones criticae.

—— —— pars quarta. 1897. ℳ 2,00
Inhalt: Haym, C., De puerorum in re scaenica graecorum partibus.

—— Vol. XIV. pars. prior. 1898. ℳ 2,80
Inhalt: Reinhold, H., De graecitate patrum apostolicorum librorumque apocryphorum novi testamenti quaestiones grammaticae.

Genethliacon Gottingense. Miscellanea philologica in honorem seminarii regii philologici Gottingensis scripserunt philologi Gottingenses XXIV. 1888. gr. 8. ℳ 7,00

Güldenpenning, A., Die antike Kunst und das Gymnasium. Erfahrungen und Vorschläge. 1895. 8. ℳ 0,80

Hymni et sequentiae cum compluribus aliis et latinis et gallicis necnon theotiscis carminibus medio aevo compositis quae ex libris impressis et ex codicibus manuscriptis saeculorum a IX usque ad XII partim post M. Flacii Illyrici curas congessit variisque lectionibus illustravit et nunc primum in lucem prodidit G. Milchsack. Pars 1 1886. gr. 8. Ausgabe auf Druckpapier ℳ 8,00
Ausgabe auf Büttenpapier ℳ 20,00
Ausgabe auf Büttenpapier in 3farb. Druck ℳ 30,00

Maué, H. C., Die Vereine der Fabri, Centonarii und Dendrophori im römischen Reich. I. Die Natur ihres Handwerks und ihre sacralen Beziehungen. Mit e. Anhang enth. die Inschriften. 1886. 4. ℳ 2,40

—— Der Praefectus Fabrum. Ein Beitrag zur Geschichte des römischen Beamtentums und des Collegialwesens während der Kaiserzeit. Mit einem Anhang, enthalt. die Inschriften. 1887. 8. ℳ 5,00

Sophokles, König Oedipus, übers. v. E. Müller. 1885. kl. 8. ℳ 1,20

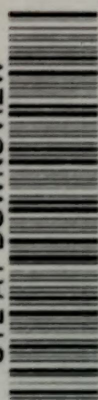
Heydemann, H., Nereiden mit den Waffen des Achill. Ein Beit zur Kunstmythologie. Mit 5 Tafeln. 1879. Fol. ℳ 8

Heydemann, H., Hallische Winckelmannsprogramme. 4.

I. Zeus im Gigantenkampfe. Mit 1 Tafel. 1876. ℳ 2
II. Die Knöchelspielerin im Palazzo Colonna zu Rom. Mi Tafeln und 2 Holzschnitten. 1877. ℳ 3
III. Mittheilungen aus den Antikensammlungen in Ober- ı Mittelitalien. Mit 6 Taf. u. 7 Holzschn. 1878. ℳ 10
IV. Verhüllte Tänzerin. Bronce im Museum zu Turin. Mi Tafel und 2 Holzschnitten. 1879. ℳ 2
V. Satyr- u. Bakchennamen. Mit 1 Doppeltafel. 1880. ℳ 3
VI. Gigantomachie auf einer Vase aus Altamura. Mit 1 Dop tafel. 1881. ℳ 2
VII. Terracotten aus dem Museo Nazionale zu Neapel. Mi Tafeln und 1 Holzschnitt. 1882. ℳ 3
VIII. Alexander der Grosse und Dareios Kodomannos auf un italischen Vasenbildern. Mit 1 Doppeltafel und 2 H schnitten. 1883. ℳ 2
IX. Vase caputi mit Theaterdarstellungen. Mit 2 Tafeln ı 2 Holzschnitten. 1884. ℳ 2
X. Dionysos Geburt und Kindheit. Mit 1 Doppeltafel un Holzschnitt. 1885. ℳ 4
XI. Jason in Kolchis. Mit 1 Doppeltafel 1886. ℳ 2
XII. Pariser Antiken. Mit 2 Taf. u. 8 Holzschn. 1887. ℳ 7
XIII. Marmorkopf Riccardi. M. 2 Taf. u. 2 Holzschn. 1888. ℳ 2

Robert, C., Hallische Winckelmannsprogramme.

XIV. Der Pasiphae-Sarkophag. Mit 4 Tafeln. 1890. ℳ 2
XV. Scenen der Ilias und Aithiopis auf einer Vase der San lung des Grafen Michael Tyskiewicz. Festschrift zur öffnung des archäolog. Museums der Friedrichs-Univers Halle-Wittenberg am 9. Dec. 1891 herausgegeben mit Un stützung des königl. Universitäts-Curatoriums. Mit 17 l u. 2 farbigen Tafeln. 1891. Gr. Fol. ℳ 10
XVI. Die Nekyia des Polygnot. Mit 1 Tafel und 6 Textab dungen. 1892. ℳ 8
XVII. Die Iliupersis des Polygnot. Mit 1 Tafel und 2 T abbildungen. 1893. ℳ 8
XVIII. Die Marathonschlacht in der Poikile und weiteres ü Polygnot. Mit 1 Tafel und 12 Textabbildungen. 18 ℳ 12
XIX. Votivgemälde eines Apobaten. Nebst einem Excurs über sogenannten Ares Borghese. Mit 1 Tafel und 7 T abbildungen. 1895. ℳ 2
XX. Römisches Skizzenbuch aus dem achtzehnten Jahrhun im Besitz der Frau Generalin von Bauer geb. Ruhl Kassel. Mit 31 Textabbildungen. 1896. ℳ 8
XXI. Die Knöchelspielerinnen des Alexandros. Nebst Excur über die Reliefs an der Basis der Nemesis von Rham und über eine weibliche Statue der Sammlung Jacob Mit 1 Tafel und 8 Textabb. 1897. ℳ 4

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 15 21 09 04 031 5